

Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler*

Onur USTA**

Erken dönemlerden itibaren Anadolu, Osmanlı Devleti'nin genişlemesine yönelik en çetin muhalefeti sergileyen coğrafyaydı. Söz konusu genişleme Balkanlar'da Hıristiyan-feodal devletlerin tepkisi ile karşılaşırken Anadolu'da ise büyük ölçüde heteredoks-Müslüman Türkmen devletlerinin direnişi ile karşılaşmıştı (İnalçık, 2000: 23-34). Türkmen devletleri arasında görece daha güçlü olan Akkoyunlular ve Karamanlılar, Anadolu'daki Osmanlı genişlemesinin önünde duran en ciddi engellerdi. Osmanlılar ilkini 1473 Otlukbeli zaferiyle saf dışı bırakıp diğerini ise 1487'de topraklarına katarak hâkimiyetlerini Fırat Nehri'ne kadar genişletmişlerdi. Osmanlı'nın doğuya doğru ilerlemesine yönelik daha ciddi bir tehdit olarak Safeviler ve ona bağlı Türkmenler ise 1514 Çaldıran mağlubiyeti ile Fırat'ın doğusunu Osmanlı hâkimiyetine devretmek mecburiyetinde kalmışlardı. Fakat 1514'ten sonra dahi Anadolu'da Osmanlı merkezîyetçi otoritesine direnen Türkmen aşiretleri ve onlara bağlı isyanlar mevcuttu (Sümer, 1999: 190-192).

Osmanlı yönetimi Türkmenleri denetim altında tutup onları mevcut Osmanlı sistemi ile bütünleştirme çabasındaydı. Göçebelerin yaylak ve kışlak güzergahlarını önceden tayin edip onları bu rotanın içinde tutmak ve gelirlerini ayrıntılı

* Bu metin Dr. Oktay Özel'in danışmanlığında tamamlanıp 2011 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'ne sunulan "Türkmen Voyvodası, Tribesmen and the Ottoman State, (1590-1690)" adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır. Metinle ilgili yorum, öneri ve düzeltmeler için değerli hocam, dostum ve meslektaşım Muhsin Soyudoğan'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi / Tarih Eğitimi Bölümü Araştırma Görevlisi / onurusta@comu.edu.tr

bir şekilde kaydederek onları devlete tabi iyi birer vergi mükellefi yapmak söz konusu çaba içerisinde yer almaktaydı (İnalçık, 2000: 32; Lindner, 1983: 51-75). Osmanlı, Selçuklu (1038-1157) ve Moğol (1190-1368) devletlerinin izledikleri aşiret politikaları üzerinden bir karşılaştırma yapan İsenbike Togan, her üç devletin de göçebe ve aşiret düzenine dayalı bir toplumsal formasyon temelinde kurulup zamanla yönetim aygıtı içerisinde aşiret kökenli öğeleri dışlamalarından yola çıkarak, söz konusu devletlerin aşiretlere yönelik politikalarında benzerlikler ve farklılıklar olabileceğini varsaymıştır (1992: 188). Gerçekten de sınır boylarında kurulan bu devletler, benzer şekilde, kendilerine bağlı aşiretleri sınır boylarına dağıtarak gelişmişlerdi. Bu dağıtım beraberinde göçebelerin kendi aşiretlerine olan bağlılıklarını yeni oluşan siyasi merkez lehine kırmalarını getirmişti (1992: 189). Togan, göçebe temelli Osmanlı, Moğol ve Selçuklu devletlerinin izlediği aşiret politikalarını üç safha halinde sıralar:

- a) Konar-göçerleri yeni bir sınır bölgesine aktarma (Anadolu'da Selçuklular, Kuzey Çin'de Moğollar)
- b) İlk olarak askerî daha sonra ise bürokratik amaçlarla sınır bölgesinde kolonizasyon ve yerleştirme
- c) Konar-göçerleri ve aşiretleri devlet otoritesine tabi kılma ve merkez-çevre arasında bağlılığı sağlama (1992: 189).

Togan, bu üç safha arasında son safhayı diğer ikisinden ayırır. İlk iki safha neredeyse tüm göçebe devletler tarafından benzer şekilde tecrübe edilmişken, son safhada ise durum biraz farklıydı. Üçüncü safhada Moğol Devleti ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştıran Togan, Moğolların konar-göçerleri ve aşiretleri devlet otoritesine tabi kılmayı başardıklarını fakat onları kurumsallaştırmada aynı başarıyı gösteremediklerini, buna karşın aşiretleri kurumsal biçimde devlete tabi kılmanın Osmanlı'ya özgü bir pratik olduğunu vurgular (1992: 189). Bu pratik içerisinde aşiret beyleri ancak Osmanlı yönetiminin kendilerine verdiği beratla aşiretleri üzerinde meşru birer yönetici olabiliyorlardı (Togan, 1992: 201-202). Bir anlamda devlet, boybeyinin rolünü kendisinin taşradaki temsilcileri (sancak beyi, voyvoda, subaşı) yanında ikincil bir konuma indirgeyerek otoritesini aşiret üzerinde tesis etmekteydi (Salzmann, 1974: 203-210).

Aşiretleri kurumsal anlamda merkeze bağlayıp yönetme stratejisinde Osmanlı yönetiminin en temel aracı "vergilendirme" idi. Vergi alışı verisi hem devletin hem de aşiretin karşılıklı olarak birbirlerinin meşruiyetini tanımalarını sağlıyordu. Aşiret, vergisini vererek devletin himayesini temin ediyor ve böylece meşru şekilde mevcudiyetini sürdürebiliyordu. Vergilendirme temelinde gelişen bu kurumsallaşmanın başlıca aracı ise "Türkmen voyvodası" ya da "ağası" idi. Aşiret yönetiminde kethüda ve boybeyinden sonra en yetkili kişi olan Türkmen voyvodası aşiretleri idare ve kontrol etmenin etkili bir aracıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda konar-göçerler yerleşik reayadan farklı bir şekilde vergilendiriliyordu. Toprağa dayalı tımar sisteminde tımarlı sipahinin yarı-göçebe yaşam tarzları sebebiyle sürekli hareket halinde olan konar-göçerlerin vergilerini toplamada güçlük çekeceği aşikârdı. Dolayısıyla Osmanlı

yönetimi açısından konar-göçerleri tek tek kişiler üzerinden vergilendirme yerine onların bağlı oldukları cemaatleri ya da aşiretleri toptan vergilendirmek daha akılcıydı. Bu şekilde grup halinde vergilendirilen konar-göçerler, zeamet ya da has gibi daha yüksek gelir getiren birimlere kaydedilmekteydi (Kunt, 1983: 22). Bunun dışında, konar-göçerlerin yüksek gelir getiren birimlere kaydedilmesinde ödedikleri verginin biçiminin de büyük etkisi vardı. Konar-göçerlerin ödediği hayvan vergisi, iki koyuna bir akçe şeklinde nakit olarak tahsil edildiği için grup halindeki konar-göçerler iyi birer nakit vergi kaynağı oluşturmaktaydılar. Yerleşik reayanın vergilendirilmesindeki gibi aynı olarak alınan verginin pazarda satılıp nakde dönüştürülmesine gerek yoktu. Konar-göçerlerin bu özelliği beraberinde onların, grup halinde, yüksek gelir getirmesi beklenen padişah, sancakbeyi ve şehzade haslarına yazılmasını getirdi (Şahin, 2006c: 187; Armağan, 2008: 123). Buna paralel olarak, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren konar-göçer teşekküller birer mukataa haline getirilerek vergilendirilmeye başlandı. Türkmen voyvodası ise bu şekilde mukataa haline getirilen konar-göçer aşiretlerin vergisini toplayan bir mültezimdi.

Türkmen voyvodalığı muhtemelen 1548’de Yeni-il Türkmen kazasının kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmış bir kurumdur. Zira aşiretlerin voyvodaları ile ilgili şikayetlerinden de anlaşıldığı üzere (Altınay, 1987:1), arşiv kayıtlarında “Yeni-il voyvodası” olarak karşımıza çıkan kişi Türkmen voyvodasından başkası değildi. XVII. yüzyılda ise Bozulus, Karaulus, Danişmend, Atçeken gibi aşiretlerden elde edilen gelir Türkmen voyvodası ya da ağası olarak zikredilen kişilere iltizam ediliyordu. Bu kişiler deruhde ettikleri aşiretlerin adlarına ve durumlarına göre Bozulus Türkmen voyvodası, Danişmendli voyvodası, Yeni-il ve Haleb Türkmen voyvodası, perakende Türkmen voyvodası olarak zikredilmekteydiler.¹ Söz konusu aşiret grupları bir kişiye verilebildiği gibi her biri ayrı ayrı kişilere de iltizam edilebiliyordu (Orhonlu, 1987: 19-20). Bununla birlikte, Türkmen voyvodası Osmanlı taşra idaresinde, ileride açıklanacağı üzere, kendisine bazı avantajlar sunan önemli birtakım işlevlere sahipti. Söz konusu işlevlere kısaca değinmek bu kurumun mahiyetinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

a) *Deve ve Koyun Tedariki*

Bilindiği üzere, sefere çıkan Osmanlı ordusu için toplumun çeşitli kesimlerine “nüzul” adı altında çeşitli vergiler yükleniyordu; Anadolu’daki Türkmenlerin payına da daha ziyade deve ve koyun tedariki görevi düşmekteydi. Bu noktada Türkmen voyvodaları ordunun bu tür tedarikini organize etmekle mükelleflerdi. Örnek vermek gerekirse, 1595 Eğri Seferi için Türkmen voyvodalarına Türkmen aşiretlerinden deve satın alıp ordu için deve katarları hazırlatmaları buyrulmuştu (Topçular Katibi, I: 99). Benzer şekilde, 1624’te A’zaz, Kilis ve Türkmen voyvodaları sefere çıkacak ordu için 225 adet deve

¹ Kaynaklarda Türkmen voyvodası yerine Türkmen ağası da kullanılmaktaydı. Nadiren de olsa “Bey” ve “Melik” adları da Türkmen voyvodası için kullanılmaktaydı (Gündüz, 2007: 48).

satın almıştı (Naima, II: 568). Voyvodalar satın almanın mümkün olmadığı ya da gerekli görülmediği durumlarda kiralama yoluna başvurabilirlerdi. 1638'de Bağdad'da bulunan orduya Birecik'den zahire sevkiyatı için görevlendirilen Voyvoda Mustafa yaptığı pazarlık neticesinde Yeni-il ve Halep Türkmenlerinden 720 deveyi, her biri 3000 akçe bedelle kiralamış (Şahin, 2006a: 231), hayvanların sağlıklı olarak sahiplerine geri iade edileceğine dair de Türkmenlerden önde gelen iki kişi kefil olmuştu (Şahin, 2006a: 234). Kimi zaman da diğer devlet görevlileri Türkmen voyvodalarından deve satın almaktaydı. 1621'de Zağarcıbaşı Ali Ağa, Türkmen voyvodalarından deve satın almakla memur edilmişti (Topçular Katibi, II: 702). Bunun dışında Türkmen voyvodaları, payitahtın da deve ihtiyacını görüyordu. 1639/40'ta Bozulus Türkmenleri Voyvodası Kuşçu Mehmed, payitahtta bulunan Mirahur Siyavuş'a 32 deve katarı teslim etmişti.² Develerin sağlıklı ve yük taşımaya müsait olması dikkat edilen bir husustu.³ Öte yandan, sultanın deve sürücülere olarak bilinen "hassa sarbanları" da yine Türkmen voyvodalarından deve temin etmekteydi. "*Hassa sarbanları*"na deve sağlayan Türkmen voyvodaları aynı zamanda deve sürücülerinin ve rahtlarının tüm masraflarını karşılamakla da mükellefi.⁴ Deve ve katar tedariki Türkmen voyvodasının ayırd edici bir göreviydi. Kimi durumda voyvoda bu görevini devlete karşı elinde bir koz olarak tutabilmekteydi. Canpoladoğlu Ali Paşa, Osmanlı idaresine Türkmen voyvodalığı karşılığında deve ve katar sağlamayı taahhüt etmişti. Bu taleplerde Canpoladoğlu Ali Paşa, Türkmen voyvodalığı eskisi gibi ailesine verildiği takdirde devlete 200 deve katarı sağlamayı garanti etmişti (Soyudoğan, 2011: 151-152; Griswold, 1988: 240-242). Kendi adamı Derviş Ağa için de Halep Türkmen voyvodalığını talep etmişti, karşılığında da devlete 120 deve katarı sözü vermişti (Soyudoğan, 2011: 151-152; Griswold, 1988: 240-242).

Osmanlı hükümeti, büyük şehirler ve ordunun iaşesi için elzem olan koyun etini genellikle Tuna'nın güneyindeki geniş otlaklarda bulunan sürülerden sağlamaktaydı. Ancak Balkanlar'ın genel ihtiyacı karşılamada yetersiz kalması durumunda ise Anadolu devreye giriyordu (Greenwood, 1988: 20). XVII. yüzyılda yalnızca İstanbul'un et ihtiyacı için yılda 1.6 milyon koyun tüketiliyordu (Greenwood, 1988: 15-16). Gene aynı şekilde, Bağdad seferine (1638-40) çıkan orduda yer alan sultanın daimi alayları 21 ayda tam 217.279 adet koyun tüketmişti (Murphey, 1999: 89). Türkmen voyvodaları tıpkı deve tedarikinde olduğu gibi özellikle doğu seferine çıkan Osmanlı ordusunun et ihtiyacını karşılıyorlardı. Kroniklerde ve arşivlerde Türkmen voyvodalarının Türkmenlerden koyun satın almakla görevlendirildiğine dair pek çok ayrıntı söz konusudur (Topçular Katibi, I: 886; Topçular Katibi, I: 102). 1635 tarihli bir belge Türkmen voyvodasının koyun tedariki sürecini ayrıntılı olarak göstermektedir. Bozulus beyleri ve voyvodasına gönderilen fermanla voyvodadan seferdeki ordu için Bozulus

²MAD 6268, 4.

³MAD 7275, 4.

⁴İE ML 5/331, 1; İE ML 3210, 1.

Türkmenlerinden tam 15.000 koyun satın alması isteniyordu.⁵ Her bir koyun için 1.5 guruş ödeyecek voyvoda koyunların en az 3-4 yaşında, yeterli kiloda ve sağlıklı olmasına dikkat edecekti (MAD 7275: 3). Voyvoda, Hüdavendigâr Sancağı'nın nüzul vergisini toplayan subaşı Hüseyin'den aşiretlere yapılacak ödeme için 5000 guruş alıp, ödemeyi yaptıktan sonra sürüyü Erzurum'daki ordu karargahında bulunan koyun emini Şaban'a teslim edecekti (MAD 7275: 3). Voyvodanın bir diğer görevi de sürüyü kurban bayramına kadar sulu ve otlu yaylalarda otlatmaktı. Bu süreçte Bozulus beyleri voyvodaya yardım edecek, aksi takdirde ordu merkezinde herhangi bir et sıkıntısından söz konusu beyler ve voyvoda sorumlu tutulacaktı (MAD 7275: 3). Bunun dışında, Türkmen voyvodası Türkmenlerden sefer sırasında sürsat vergisi olarak da koyun toplamaktaydı. Bağdad seferi hazırlıkları çerçevesinde 1636 tarihinde Yeni-il ve Halep Türkmenleri Voyvodası Hüseyin, Mamalu aşiretinden sürsat bedeli olarak topladığı 10.000 koyun ve 12 deveyi alıp ordu karargahına teslim etmişti.⁶

b) *Aşiretlerin Asayışı*

Türkmen voyvodası iltizamına aldığı aşiretlerin düzeninden sorumluydu. Özellikle "havass-ı hümayun" a bağlı Türkmen aşiretlerini idare eden voyvodalar, aşiretler üzerinde tam yetkiye sahipti. Dışarıdan başka bir yöneticinin has voyvodalarının işine karışması kesinlikle yasaktı.⁷ Haslarda meydana gelebilecek asayişsizliklerin giderilmesinde diğer kaza yöneticileri voyvodalara yardım etmek zorundaydı. Ekim 1596 tarihli bir belgede valide sultan hassına tabi Birecik iskelesine ait iki köye saldıran Türkmen eşkıyalarını yakalamak üzere Haleb, Rakka ve Kilis kadıları ile yöneticilerine, Türkmen Voyvodası Mehmed Çavuş'a yardım etmeleri buyurulmuştu (Altınay, 1987: 58-59). Birkaç sene sonra gene Birecik iskelesine tabi köylere saldıran Türkmen eşkıyalarını yakalamak için bu sefer Haleb Türkmen Voyvodası Hayreddin Çavuş ve Haleb kadısı görevlendirilmişti.⁸

Türkmen voyvodası aşiretler arasındaki anlaşmazlıklarda arabulucu olabiliyordu. 1615'te yaylak kullanımını yüzünden aralarında ihtilaf bulunan İlbeğli ve Kesmezli aşiretlerinin sorununu çözmek için Yeni-il Türkmen voyvodası görevlendirilmişti (Altınay, 1987: 73-74). Türkmen voyvodası, aşiretleri diğer aşiretlerin saldırılarından korumakla da yükümlüydü. Bu kez de 1613'te Yeni-il Türkmen Voyvodası, İlbeğli aşiretini Kuzey Suriye'den gelen Şamlu aşiretinin saldırılarından korumakla görevlendirilmişti (Altınay, 1987: 66).

⁵ MAD 7275, 3.

⁶ MAD 7392, 1.

⁷ İE. SM 12/1258, 1. Türkmen, Birecik, Zile ve Suğla kazalarının has statülerinin kaldırıldığını duyan diğer kaza yöneticileri has voyvodalarının işlerine müdahale etmişlerdir. Bunun üzerine söz konusu kazaların statülerinde herhangi bir değişiklik olmadığı dolayısıyla voyvodalara karışılmaması gerektiği kaza yöneticilerine bildirilmiştir.

⁸ İE. SM 12/1235, 1-2.

c) *Aşiretleri Birlik Halinde Tutmak*

Osmanlı hükümeti birer mukataa ya da vergi birimi olarak kabul ettiği konar-göçer toplulukları bir arada tutmaya büyük önem veriyordu. Bu konuda en büyük görev hiç şüphesiz Türkmen voyvodasına düşmekteydi. Aşiretlerin nerelerde yaylayıp kışladıkları genel olarak bilinse de özellikle XVII. yüzyıldan itibaren konar-göçer Türkmen nüfusun mekân anlamında artan hareketliliği Osmanlı hükümetini Türkmenlerin kontrol, idare ve vergilendirmesinde yeni yöntemler aramaya itmişti. Türkmen aşiretlerinin doğuya Safevi topraklarına doğru hareket ettiği XV. ve XVI. yüzyılların aksine; XVII. yüzyıl Türkmen nüfusun doğudan batıya Ege sahillerine doğru ilerlemesine, hatta Rodos, İstanköy gibi Ege adalarına dahi Türkmen nüfusun yerleşmesine varacak bir hareketliliğe sahne olmuştu (De Planhol, 1959: 525-532). İklim tarihi üzerine çalışan Sam White, pastoral nüfustaki bu hareketliliği *nomadic invasion* (göçebe istilası) olarak adlandırmaktadır. White, özellikle ilk büyük Celali dalgasının son bulunduğu 1610'lardan itibaren taşraya ait mühimme kayıtlarında göçebelere yerleşik nüfus üzerindeki tacizlerinde gözle görülür bir artış olduğunu farketmiştir (2008: 285-290). Bu tacizlere konar-göçerlerin Yeni-il, Bozulus gibi geniş aşiret konfederasyonlarından kopmaları da eşlik ediyordu. Bozulus'a bağlı aşiretler Anadolu'da altı farklı bölgeye dağılmıştı (Gündüz, 2007: 85-92). Keza, Danişmendli Türkmenleri XVII. yüzyıldan itibaren "Rum Evi" ve "Aydın Evi" olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Rum Evi'ne bağlı olanlar Amasya, Tokat, Sivas üçgeninde; Aydın Evi'ne bağlı olanlar ise Aydın, Kütahya ve Afyon civarlarında dolaşıyorlardı (Gündüz, 2005: 51). Bağlı olduğu aşiret grubundan kopan cemaatleri tekrar eski yerlerine döndürmek ya da en azından vergilerini olağan şekilde toplamak Türkmen voyvodasının sorumluluğundaydı. Modern öncesi bir çağda Osmanlı yönetimi açısından dağınık ve seyyar halde bulunan konar-göçer cemaatleri tek tek idare etmek ve onlardan vergi almak hiç şüphesiz oldukça zordu (Kasaba, 2009: 20-24). Dolayısıyla devlet bu hareketli grupları toptan tek bir kişinin yani Türkmen voyvodasının uhdesine vererek istediği vergiyi hem önceden tahsil ediyor hem de voyvoda aracılığıyla cemaatlerin düzenlerini sağlamış oluyordu. Bu çerçevede Anadolu'nun farklı yerlerine dağılan Bozulus konfederasyonuna bağlı aşiretleri tekrar eski yurtlarına döndürmek için devlet Yeni-il ve Haleb Türkmen voyvodalarından yardım istemişti (Altınay, 1987: 67-70). Öte yandan eğer aşiretleri geri döndürmek mümkün değilse, voyvoda bir şekilde vergiyi tahsil etmeye çalışıyordu. 1652'de Yeni-il Türkmen Voyvodası Abaza Hasan Paşa Adana, Tarsus, Karaman ve Saruhan gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan Yeni-il kazasına bağlı Türkmenlerin vergilerini toplamak için Subaşı Vedad Ali Ağa'yı görevlendirmişti. Abaza Hasan, söz konusu yerlerdeki yöneticilerden subaşıya yardım etmelerini rica etmişti (Uluçay, 1947: 322).

Konar-göçerlerin yer değiştirmeleri ya da cemaatlerinden ayrılmaları ödenmesi gereken verginin geride kalan cemaat üyelerine yüklenmesine neden oluyordu. Bu durumda özellikle aşiretinden ayrılan konar-göçerler ya daha önce vergilerini ödemiş bulduklarından ya da vergi vermek istemediklerinden

dolayı vergi taleplerini reddediyorlardı. Bu bağlamda Eylül 1602 tarihli Saruhan kadılarına gönderilen bir ferman, aşiretlerinden kopan Türkmenlerin vergi meseleleri ile ilgili güzel bir örnek sunmaktadır (Gökçen, 1946: 68-70). Söz konusu buyruk, kadıları ve eminleri Türkmenlerin vergi meselelerindeki iddialarına karşı uyarıyordu. Sözü edilen Türkmenler Haleb, Maraş ve Erzurum civarları ile “havass-ı hümayun”a tabi Danişmendli ve Bozulus aşiretlerinden kopup Anadolu ve Karaman eyaletlerine dağılmışlardı. Türkmenler yeni geldikleri kazalarda kendilerinden talep edilen “avâriz”, “ağnam”, “bennâk” ve “badiheva” gibi vergileri vermeye yanaşmıyorlardı (Gökçen, 1946: 69-70). Bu konuda Türkmenler ayrıldıkları memleketlerinde kendilerine ait müstakil eminleri ve kadıları olduğunu ve vergilerini ancak bu eminlere vereceklerini belirtmişlerdi. Hatta memleketlerindeki akrabalarının kendileri yerine vergilerini ödediklerini ve ayrıca bir yerde “cem’ olmadan” asla vergi vermeyeceklerini söylemişlerdi (Gökçen, 1946: 70). Buna karşın hükümet, vergileri toplamakla görevli “emin”e Türkmenlerin bu gibi iddialarını dikkate almamasını tenbihlemişti (Gökçen, 1946: 70). Benzer bir örnek de Yeni-il ve Haleb Türkmanı kazasından ayrılıp Kuşadası’na *temekkün eden* Kürd Mihmadlu aşiretine ait. 1665 tarihli bir hükm-ü hümayuna göre Yeni-il ve Haleb haslarına ait Türkmenler Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığacık, Hamid, Teke ve Alaiye sancaklarına dağılmışlardı (Uluçay, 1947: 384). Bunlar arasında Kürd Mihmadlu cemaati Kuşadası’nda evler ve odalar inşa ederek yerleşmiş, üstüne üstlük üç yıllık vergilerini devlete ödemeyip sürsat koyunu ile iştirâ develerini de teslim etmemişlerdi. Ayrıca kendilerinin bilinen Kürd Mihmadlu değil, “yüzdecî Kürd Mihmadlu cemaati” olduklarını iddia ederek voyvodalarına vergi vermeyi reddetmişlerdi (Uluçay, 1947: 384). Fakat devlet Kürd Mihmadlu cemaatinin kesinlikle Yeni-il defterinde kayıtlı olduğunu söz konusu sancaklardaki kadılara bildirmiş ve onlardan cemaate ait kimseleri tek tek Türkmen voyvodalarına teslim etmelerini buyurmuştu (Uluçay, 1947: 385).

d) *Aşiretlerin Tabirî*

Türkmen voyvodası aşiretlerin vergi gelirlerini muntazaman deftere kaydederdi. Bu konuda aşiret kadısı ve kethüdalar voyvodaya yardım etmekteydi (Faroqhi, 1982: 925). Kadı özellikle voyvodanın defterde yazılandan daha fazla vergi alıp almadığını denetlemekle görevliydi (Gündüz, 2005: 58). Defterde kaydedilen konar-göçer cemaatlerin hayvan miktarı toplanarak defterin sonuna ekleniyordu.⁹ Aşiretlerin gelirleri arasında bulunan deve, koyun sayısı üzerinden değerlendiriliyordu. Bu şekilde her bir deve 30 koyuna bedeldi (Gündüz, 2007: 66)¹⁰. Benzer mantıkla her bir deve de 6 adet mandaya eşitleniyordu (Gündüz, 2007: 80). Aşiret içerisinde evli olup 24 koyundan fazla bir sürüye sahip erkekler “hane” olarak kabul ediliyor buna karşılık gene evli olup 24 koyundan az bir sürüye sahip olanlar ise “bennâk” sayılıyordu (Gündüz, 2009: 111-119).

⁹TS. MA. d no: 1328 (Nurbanu Sultan’ın haslarından Yeni-il kazası vakıf defteri).

¹⁰ D. BŞM.d no:197.

Defterde kaydedilen vergi miktarı konusunda çoğu kez konar-göçerler ile devlet arasında anlaşmazlık meydana geliyordu. Nüfus artışı, salgın, hayvan zayıtı gibi sebepler nedeniyle konar-göçer teşekküller vergilerini ödemede sıkıntıya düşmekteydiler. Bu durumda sayımın yapıldığı defterde görülen durumdan farklı bir ekonomik tablo ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla voyvodalardan yeni bir sayım yapılması isteniyordu (Orhonlu, 1987: 25-26). Örneğin 1652'de Yeni-il Türkmen voyvodası olan Abaza Hasan Paşa, Yeni-il kazasında yeni bir sayım yaptırmak mecburiyetinde kalmıştı.¹¹ Zira 1641'de Voyvoda Osman Ağa'nın yaptırdığı sayımdan sonra Yeni-il kazasında veba salgını zuhur etmiş (taûn müstevli olub) pekçok kişi hayatını kaybetmiş, geride kalanlar ise yurtlarını terk etmişlerdi (MAD 6159). Bu nedenle 1652'ye kadar kimi köyler tekrar eski durumuna kavuşurken bazı köyler de iyice tenhalaşıp fakirleşmişti (MAD 6159). Elbette, bu durumda yeni bir sayım yapmak Türkmen voyvodası Abaza Hasan Paşa için kaçınılmazdı.

I. Voyvodaların Tahakkümünde Türkmenler

Bir vergi toplama aracı olan voyvodalar XVII. yüzyıla gelindiğine Celâlilik adıyla taşradaki genel asayişsizlik ile uyum içerisinde reayayı baskı altına almaktaydılar. Bu durum, III. Murad (1574-1595) tarafından taşraya gönderilen adaletnamelerde gözler önüne serilmektedir. Buna göre voyvodalar reayanın yaşadığı yerlerde silahlı adamlarla devriyeye çıkıyor, reayanın yiyecek ve hayvanlarına zorla el koyuyorlardı. Bunun dışında reayadan defterde yazılandan daha fazla vergi talep ediyorlardı (İnalçık, 1965: 76). Voyvodaların benzer tutumu şehzade ve valide sultan haslarına tabi Türkmenler için de geçerliydi. Topkapı Saray Arşivi'nde bulunan Ocak 1610 tarihli Yeni-il vakıf defterine ait bir belge Türkmenlerin voyvodaları ile ilgili şikâyetlerine dair güzel bir örnek sunmaktadır.¹² Yeni-il Türkmen kazasından Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatlerinin şikâyetlerine göre voyvodalar para vermeksizin zor yoluyla

¹¹ MAD 6159.

¹² "Voyvodalar koyunlarımızı gâdr eylediklerinden içinden ziyâde âlâsını müft ve meccânen almasunlar rızamızla alsunlar voyvodalar obalarımıza konub mekânladıkdan sonra kendü yâhud âdemisi hıdmet nâmına birkaç yüz gurus taleb itmeyeler voyvodalara koyun ve semiz ve keçi lâzım oldukda zâh-ı rûzî üzere akçeleri ile alsunlar ve subaşıları beşer atlıdan ziyâde ile gezmeyüb bî-vech-i şer'î te'âddi itmesünler ve pâdişah kulumu subaşılık hıdmetinde istihdâm itmeyüb Türk tâ'ifesini ve şehirliyi istihdâm eylesünler ve Türkmân tâ'ifesinin içünde hünkâr kulu sâkin olmayub fukarâyı rencide itmeyeler voyvodalar altmış atlıdan ziyâde istihdâm itmeyeler ve kânun-ı kâdim üzere çift hakkı yirmi ikişer akçe ve resm-i bennâk ondörder akçe alına ve vakfın buğdayı re'âyaya iki bahasına dökmeüyüb Sivas'da câri olan [sic] üzereler koyunlar ve bir oba kâdimül'eyyâmdan elli altmış hâne iken celâli ve eşkiyâ istilâsı ile perâkende olub iki üç hâne kaldıkda voyvodalar ve subaşılar mukâddemâ bu oba elli altmış hâne idi deyü elli konak taleb eylesünler ve iki evli obaya konmayub mütehâmmil olan obaya konalar ve ikinci tâ'ifesinin öşrü kânun üzere alınub müd başına üçer kile buğday alınmaya dediklerinden makrû-ı mezbûrunu gbbet-taleb sebt olundu tâhriren fi-el yevmü's-sâmin min aşere şevvâl ül mükerrerem lî sene semâne aşere ve elf." TS. MA.d/1328, s. 44. Söz konusu belgeye ileriki sayfalarda da değinilecektir.

Türkmenlerin koyunlarına el koymakta ve adamlarıyla birlikte Türkmen obalarında konaklayıp “hıdmet akçesi” namına Türkmenlerden birkaç yüz guruş talep etmekteydiler. Ayrıca voyvoda subaşları 5-6 atlı ile obalar arasında devriye gezerek Türkmenleri taciz etmekteydiler. Bununla birlikte cemaatlerin şikayetlerinden, voyvodaların “çift” ve “bennâk” vergilerini keyfi arttırdıkları ve tarımla meşgul “ikinci tâfesi”nden de fazladan öşür topladıkları anlaşılmaktadır (İS. MA.d: 1328, 44). Söz konusu belge Türkmenlerin Celâli kargaşasından olumsuz şekilde etkilendiklerine dair de bilgi vermektedir. Cemaat ileri gelenleri, içlerinden bir obanın eskiden 50-60 hane iken Celâli eşkıyasının saldırıları sonucu “perâkende ve perişân” olup 2-3 hane kaldığını, üstelik voyvodalarının söz konusu obanın dağılması sebebiyle ortaya çıkan hassas durumu dikkate almayıp 50 hanelik vergi talep ettiğinden yakınmaktadırlar. Bu nedenle de cemaat ileri gelenleri voyvoda ve subaşların artık 2-3 haneden oluşan bu oba yerine daha müsait bir obada konaklamaları gerektiğini vakfın darüssaade ağasına arz etmişlerdi (İS. MA.d: 1328, 44).

XVII. yüzyılda konar-göçerler arasında artan mekan hareketliliği, vergi konusunda konar-göçerleri sıkıntıya düşürmekteydi. Göç nedeniyle aşiretlerin nüfusunun azalması hem konar-göçerlerin hem de voyvodaların çıkarlarını olumsuz etkiliyordu. Aşiretin nüfus kaybı, defterde sabit vergi borcunun yurtlarını terketmeyip geride kalanların üzerine yüklenmesine neden oluyordu. Bu durumda voyvoda, ortaya çıkan vergi açığını geride kalanlardan vergi toplayarak kapatmaya çalışıyordu. Tabii bu durum konar-göçerler ile voyvoda arasında sürtüşmeye yol açmaktaydı. 1603'te Yeni-il kaza merkezi Kangal'da Türkmenler kadıya giderek köylerinin “perişân ve perâkende” olduğunu ve voyvodalarının kendilerinden “na-mevcut” olanların vergisini aldıklarını şikâyet etmişlerdi.¹³

Voyvodaların vergi baskısına itiraz kolektif olarak yapılabilirken aynı zamanda bireysel itirazlar da mevcuttu. 1656'da “Yörükân-ı Danişmendli Fukarâları” adlı 70-80 neferden oluşan bir grup Türkmen, voyvodalarının kendilerinden 16.000 guruş toplamaya razı iken daha sonra 25.000 guruş talep ettiğini merkeze şikâyet ederek hallerine merhamet edilmesini rica etmişlerdi.¹⁴ Öte yandan XVII. yüzyıla ait bir belgede ise Tabanlı aşiretinden Yüzükutlu adlı bir kadının, üzerindeki vergi yükünü hafifletmek için doğrudan padişaha başvurduğu görülür. Yüzükutlu hatun kendisine ait iki devesinin öldüğünü, ayrıca “dulca bir hatun olub kimseciği olmayub bir oğlu olduğunu” ifade etmişti. Bu güç durumuna rağmen aşiret voyvodası Mustafa Ağa kendisinden 20 guruş talep etmişti. Kadıncağız o sırada ordu-yu hümayun başında Kayseri'de bulunan padişaha bu müşkil durumunu bildirmek için yaya olarak Kayseri'ye gelmişti.¹⁵ Kadının talebini dikkate alan padişah, Bozulus kadısına gönderdiği

¹³ İE ŞRKT 2/110.

¹⁴ D.BŞM no: 207, s. 2.

¹⁵ İE.DH. 6/547, s. 2. “ol devenin cümlesi mürd olub bir dulca hatun olub kimesneciğim olmayub bir oğlum olub benden yirmişer guruş altun alub zulm iderler takatim kalmadı mal-ı

fermanda Yüzükutlu hatunun aşiret ağalarına karşı korunup vergi yükünün hafifletilmesini bildirmişti (İE. DH. 6/547, s. 6).

Görüldüğü gibi Türkmen voyvodalarının Türkmenler üzerinde uyguladığı en önemli tahakküm aracı vergi baskısıydı. Gelirlerin kaydedildiği mevcut deftere mugayir, voyvoda her zaman daha fazla vergi toplama eğilimindeydi. Meşhur Türkmen voyvodalarından Gürcü Nebi iltizama aldığı Bozulus Türkmenlerini vergi konusunda tam anlamıyla baskı altına alarak âdeti keyfi bir şekilde aşireti idare etmişti. Gürcü Nebi, 1642’de kapıcıbaşılıktan 3 milyon akçe karşılığında Bozulus Türkmen voyvodalığına terfi etmişti (Murphey, 1979: 269-270)¹⁶. Ancak üç yıl sonra, 1645’te, Bozulus Türkmenleri Konya kadısına giderek voyvodaları Gürcü Nebi’nin defterde yazılardan iki katı vergi aldığını şikâyet etmişlerdi. Üstelik Türkmenler Gürcü Nebi’ye vergilerini bu şekilde ödeyemeyeceklerini söylediklerinde Gürcü Nebi, 200’ü aşkın silahlı adamıyla birlikte Türkmenlere saldırmış ve içlerinden Karayazıcı adlı birisini mızrakla öldürmüştü. Daha sonra ise Tabanlı aşiretine saldırıp cemaat ileri gelenlerini hapsedirmişti. Bununla da yetinmeyen Gürcü Nebi, Bozulus boybeyi Mehmed Bey’e saldırarak evini yağmalatmıştı (Uzun, 2008: 252). Gene aynı tarihte benzer bir saldırı bu sefer Gürcü Nebi’nin yoldaşlarından *perâkende-i Türkmen voyvodası* Kazzaz Ahmed’den gelmişti. Manisa yakınlarındaki Belen nahiyesine bağlı Alibeyli köyü ahalisi 1645’te kadıya giderek voyvoda Kazzaz Ahmed’i şikâyet etmişlerdir. Köylülerin şikâyetlerine göre Kazzaz Ahmed, köyde Türkmen taifesinden kimse olmadığı halde, 50’den fazla atlı ile köye varıp köyün kadınlarının ırzlarına tasallut etmişti. Kazzaz Ahmed ve adamları, köyün kadınlarını “şarap ve kebab sofrasına” davet etmişler ve reddedilince kadınlara cinsel içerikli küfür edip kadınların yardımına gelen Turfanda ve Narenci adlı iki kadını da hançerle yaralayarak kaçmışlardı (Uluçay, 1947: 294-295). Gürcü Nebi ve Kazzaz Ahmed, dönemin Celâli reisleri olarak sivrilen ve Türkmen voyvodalığı mansıbında karar kılan iki önemli figürdü. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere XVII. yüzyılda Celâli şiddeti Türkmen voyvodalığı üzerinden Türkmenleri ve reayayı etkilemekteydi.

Türkmen voyvodası, aşiretin yönetim hiyerarşisinde en üst seviyede idi. Onun bu konumu, hiç şüphesiz, boybeyi ve kethüda gibi hiyerarşinin altında yer alan aşiret seçkinleri tarafından memnuniyetle karşılanacak bir durum değildi. Zira boybeyi ve kethüdaların seçimi voyvodanın onayı ile mümkün oluyordu. Ayrıca voyvoda vergi toplanmasında kendisine yardım etmeyen ya da konargöçer cemaatlerin vergi gelirleri hakkında yanlış malumat veren boybeyi ve kethüdaları merkeze şikâyet edebiliyordu (Şahin, 2006d: 177). Aslında her iki grup da birer vergi kaynağı olarak aşiret üzerinde kendi çıkarlarını korumaya çalışıyordu. Aşiret içerisindeki seçkinler olarak boybeyi ve kethüdalar, voyvodanın daha az vergi almasını sağlayarak servetin aşiret içerisinde kalmasına çalışmaktaydı. Bu çaba içerisinde boybeyi ve kethüdalar, voyvodaların fazladan

erzağım hiç yoğdur sultanım hazretlerine Kayseri’ye [...] yayancığ geldim”. Muhtemelen sözü konusu padişah, Bağdad seferine çıkmış olan IV. Murad olmalı.

¹⁶ MAD 6145

vergi almalarını doğrudan merkeze şikâyet edebiliyorlardı (Şahin, 2006d: 178). Çünkü, en nihayetinde, boybeyi bir aşiret ağasıydı ve aşiretini dışarıdan gelen daha üst bir ağaya yani Türkmen voyvodasına karşı korumaya çabalıyordu. Bu çabayı en canlı biçimde *Naima Tarih*'nde geçen Boynuincelü aşiretinin boybeyi Hacı Ahmedoğlu Ömer'in mücadelesinde görmekteyiz (Naima, II: 742). Danişmendli Türkmenlerine bağlı Boynuincelü aşireti (Gündüz, 2005: 91-92), Naima'nın aktardığına göre hayli büyük bir sürüye ve servete sahip olarak 1630'larda Erciyes Dağı civarında yaylamaktaydı. Naima, Boynuincelü beyi Hacı Ahmedoğlu Ömer'in Erciyes ve Kayseri havalisinde devlet otoritesi tanımaksızın reyaya zulmettiğini kaydetmektedir. Hatta onun bu zalimliği neticesinde Kayseri yöresi ahalisinden pek çok kimse Bursa taraflarına göçmek zorunda kalmıştı. Kendisine bağlı Türkmenler onun gücünü arkasına alarak yörede istediklerini yapabiliyorlardı (Naima, II: 742). Gerçekten de Kayseri kadı sicillerinde Hacı Ahmedoğlu'nun yörede eşkıyalık yapan Türkmenlere kol kanat gerdiği görülmektedir. Küçük Süleymanlı köyünden bir grup Kürd, kadiya sundukları şikâyetlerinde Ali ve Şeyhlü cemaatlerinden eşkıyaların köylerini basıp 31 adet deve çaldıklarını, köyün kız ve oğlanlarını kaçırdıklarını belirtmişlerdi. Ne var ki, eşkıyalar kadının tüm çağrılarına rağmen Hacı Ahmedoğlu'nun koruması sayesinde mahkemeye gitmeyi reddetmişlerdi (Uzun, 2008: 136). Benzer şekilde Develi civarında bir grup yol kesen eşkıya da Hacı Ahmedoğlu'nun koruması sayesinde takibattan kurtulmuştu (Uzun, 2008: 136-137). *Hasan Beyzade Tarih*'nde de 1635 yılına ait vakalar içerisinde Kayseri civarlarındaki Danişmendli Türkmenlerinin yerleşik Kürd reyasına zarar verdikleri kaydedilmektedir (Hasan Beyzade, 2004: 1053). Öte yandan Naima, Hacı Ahmedoğlu'nun birkaç yıldır aşiretine vergi vermediğini kaydetmektedir. Doğrudan Naima'dan aktarırsak Hacı Ahmedoğlu Ömer "*ulusun haklatmağa âr edip* voyvodayı uğratmayıp bir kaç senedir mal-ı mîriyi verdirmemiş idi" (Naima, II: 742) (vurgu bana aittir).

Altı çizili ibaredeki "haklatmak" ya da mastar halinde "haklamak" sözcüğü, *Naima Tarih*'nde genel olarak Türkmenler ile ilgili kullanılan bir ifadedir. "Haklamak" sözcüğünün Türkçe'de birbirine yakın pek çok anlamı vardır. *Kamus-ı Türkî*'de "haklamak" sözcüğü, "galebe çalmak" ile karşılanmaktadır (Sami, 1318: 553). Türk Dil Kurumu'nun *Tarama Sözlüğü*'nde ise sırasıyla "hakkından gelmek", "hınc çıkarmak", "intikam almak" ve "haksız para ve cereme almak" anlamları ile açıklanmaktadır. Naima'nın "haklamak" sözcüğüne yüklediği anlam daha çok "hakkından gelmek" ve "haksız para ve cereme almak" eylemleri ile örtüşmektedir (1943: 342). Keza, Naima daha sonraki kısımlarda Türkmenler ile ilgili bu sefer başka bir hadise için "haklamak" sözcüğünü kullanmıştır. Antep'teki Türkmenlerle ilgili olarak Naima, "Ve bu mâh havâdisindendir ki her sene *Türkman haklamağa*, Türkman voyvodası Ayıntab'a vardıkda" ifadesini kullanmaktadır (Naima, III: 1262) (vurgu bana aittir). Hacı Ahmedoğlu Ömer ise ulusunu yani aşiretini haklatmaktan utandığı için voyvodayı aşiretine uğratmıyor, kovuyordu. Bu bağlamda "haklayan" olarak karşımıza çıkan devleti temsilen voyvodaydı. "Haklanan" ise Türkmenlerdi.

Nitekim hikâyenin devamında Hacı Ahmedoğlu'nun haklayanı bir Türkmen voyvodasıydı. Hacı Ahmedoğlu ile ilgilenmek için Arnavut asıllı Küçük Ahmed Paşa görevlendirilmişti (Naima, II: 742). Bu görevi sırasında kendisine tevcih edilen Şam valiliğini almak için yola çıkan Küçük Ahmed Paşa, bundan önce Mardin voyvodalığı daha sonra da Türkmen voyvodalığı yapmıştı (Naima, II: 836). Küçük Ahmed Paşa'nın Hacı Ahmedoğlu'nu halletmek için görevlendirildiği sırada fiilen Türkmen voyvodası olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat daha önce Türkmen voyvodalığı yapmış olması onun bu işe tayininde muhtemelen önemli bir rol oynamış olmalıdır. Küçük Ahmed Paşa, Hacı Ahmedoğlu Ömer'in oğullarını babalarına bir şey yapmayacağı sözüyle ikna ederek babalarını rehin alıp Haleb'e götürmüştü. Oğulları, babalarını kurtarma umuduyla 20.000 guruştan fazla vergi vermelerine rağmen Küçük Ahmed Paşa sözünde durmayıp Hacı Ahmedoğlu Ömer'i deve üzerinde çarımha gererek idam ettirmişti (Naima, II: 742-743).

Boybeyleri ve kethüdalar, voyvodaların topladıkları vergiye ortak olmaya çalışıyorlardı. Yukarıda bahsedildiği gibi aşiret seçkinleri olan boybeyi ve kethüdaların, servetin aşiret dışına çıkmasına razı olmaları beklenemezdi. Bu nedenle kimi durumlarda boybeyi ve kethüdalar çıkarlarını düşünerek voyvodanın topladığı verginin dışında kendileri için de vergi toplayabiliyorlardı. Yeni-il Türkmenlerinden Bozkoyunlu cemaati 1676 yılına ait vergilerini voyvodaları Ömer Ağa'ya verdikleri halde, cemaatlerinin boybeyleri kendilerinden tekrar vergi tahsil edip ayrıca 6 öküz, 4 kilim, 2 kürk, 50 tulum peynir, 1 dülbend ve 1 top da peynir almışlardı.¹⁷ Bununla da yetinmeyip Bozkoyunlu cemaatinin sürülerine de el koymuşlardı (İE ŞRKT 1/74). 1612 yılında bu kez Danişmendli Türkmenlerinden Arzıman adlı birisi (boybeyi olmalı) Yeni-il Türkmenlerine bağlı cemaatlerden voyvodanın topladığının dışında vergi toplamıştı (Gökçen, 1946: 86-87). Benzer şekilde kethüdalar da fazladan vergi alabiliyorlardı. Tabanlı cemaatinden Küçük Ali Türkman adlı kimse kendisinin ve oğlunun "bennâk" vergisini verdiği halde kethüdasının kendisini, vefat etmiş amca çocuğu Veysi'nin de vergisini ödemeye zorladığına dair şikayette bulunmuştu.¹⁸

II. Celâli Türkmen Voyvodaları

XVII. yüzyıla gelindiğinde pek çok Celâli önderi aynı zamanda birer Türkmen voyvodası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en meşhuru Abaza Hasan Paşa idi. Abaza Hasan Paşa, 1648'de Hamid sancağı mütesellimliği sırasında Celâli Karahaydaroğlu'nu Isparta'da yakalaması üzerine Sofu Mehmed Paşa tarafından üç seneliğine Yeni-il Türkmen voyvodalığı ile

¹⁷ İE ŞRKT 1/74.

¹⁸ İE DH 6/547, s. 3; "Bu fukara kulların Tabanlı cemâ'atinden Türkman fukârası olub oğlum Ömer Mehmed'in caba bennâk virüb bu fukâra dâhi bennâk virüb fevt olan emmim oğlu Veysi nâm kimesnenin aslâ bir nesnesi kalmamış iken kethüdâmız kendümün ve oğlanın bennâkini verdiğimizden sonra fevt olan emmim oğlu Veysi'nin bennâki için rencide olunmamak bâbında emr-i şerifiniz ricâ olunur."

mükafatlandırılmıştı (Naima, III: 1309)¹⁹. Fakat kapıkulu sipahiliğinden gelme Abaza Hasan'ın Türkmen voyvodalığına atanmasını sindiremeyen Bektaş Ağa'nın başını çektiği ocak ağaları, yeni sadrazam Melek Ahmed Paşa üzerinde baskı kurarak bir yıldan sonra Abaza Hasan'ı bu yeni görevinden azlettirmişlerdi (Evliya, III: 148). Bunun üzerine devlete isyan bayrağını açan Abaza Hasan, Üsküdar'a geçerek buradaki kapıkulu sipahilerini örgütleyip Anadolu'ya yol almıştı. Abaza Hasan Paşa'nın yanında Türkmen voyvodalığı için mücadele eden başka kapıkulu sipahileri de vardı. Bunlar arasında Kürd Mehmed Yeni-il Türkmen voyvodalığı, Konyalı Hadım Ali Ağa'nın kardeşi Hasan da Bozulus voyvodalığı için mücadele etmişlerdi.

Kürd Mehmed, Abaza Hasan Paşa'nın Yeni-il voyvodalığı mansıbına göz dikmiş ve onun en yakın müttefiki İbşir Mustafa Paşa'yı öldürterek 1653'te kendisini Yeni-il voyvodası yaptırmıştı (Naima, IV: 1607-1620; İszade Tarihi, 13-15). Ancak Kürd Mehmed, Abaza Hasan'ın korkusundan Yeni-il tarafına gidememiş ve Konya'ya sığınmıştı. Bunun üzerine Abaza Hasan, soydaşı Seydi Ahmed Paşa ile beraber Konya'yı kuşatarak Kürd Mehmed'i şehirden kaçırmıştı (Naima, IV: 1630-1632; İszade Tarihi, 13-14). Abaza Hasan'ın bir diğer yoldaşı kapıkulu sipahisi Konyalı Hasan ise 1653'te Bozulus Türkmen voyvodası olarak görevlendirilmiş, fakat Yusuf adında bir Türkmen beyinin şikayeti üzerine, sarayın helvacılarından Rıdvan adında biri kendisinin yerine Bozulus voyvodası olarak atanmıştı (Naima, III: 1442). Bu durumu sindiremeyen Konyalı Hasan Türkmenlerden oluşan küçük bir orduyu Rıdvan'ın üzerine göndererek Rıdvan'ı Konya'dan çıkarmayı başarmıştı. Bunun üzerine saraydan da destek alan Rıdvan, 18.000 kişilik bir ordu ile Konyalı Hasan'ın üzerine yürüdü. Fakat Abaza Hasan Paşa'nın arka çıktığı Konyalı Hasan, Rıdvan'ı Konya sahrasında mağlup edip voyvodalığını kesin kesmeyi başarmıştı (Naima, III: 1443). Fakat daha sonra 1655'te bu kez de Karaman defterdarı Bosnalı Helvacı Mehmed, Konyalı Hasan'ın voyvodalığına göz dikti (Naima, IV: 1567). Ne var ki, Konyalı Hasan bu tehdidi de İbşir Paşa'nın desteğini alarak bertaraf etmeyi başardı (Naima, III: 1512). Öte yandan Naima, Hasan'ın Konya'nın önde gelen sipahilerinden olduğunu ve vakt-i zamanında sırasıyla Türkman-ı Haleb, Sayda ve Beyrut voyvodalıklarını elinde bulundurduğunu, ayrıca zalimane tutumu sebebiyle de Konya ahalisinden pek çok kişinin şehri terk etmek zorunda kaldığını kaydetmektedir (Naima, IV: 1822).

Abaza Hasan'ın hem soydaşı hem de müttefiki olan İbşir Mustafa Paşa da Türkmen çevrelerinde etkili bir isimdi. Şöyle ki: Abaza Hasan Yeni-il Türkmen voyvodalığı görevinden azledildikten sonra yerine ocak ağalarının desteği ile atanan Ak Ali Ağa Türkmenlerden bir türlü vergi toplayamıyordu. Bu nedenle Ak Ali Ağa, o tarihte henüz Abaza Hasan ile ittifak kurmamış Karaman Sancakbeyi İbşir Mustafa Paşa'dan yardım istemişti.

¹⁹ “İbtidâ tevcih esnâsında ağalar gayri kimesneye murad ettiklerinde Sofu Mehmed Paşa ayak basıp ‘Türkân’ı üç sene zabt eyleye’ deyü hatt-ı hümayûn ısdâr ettirip Hasan Ağa nefsinde yarar bahâdır adam olmakla sâhib çıkıp çerâğ etmiştir.”

Paşa'nın gücünden çekinen Türkmen beyleri ise paşa ile görüşükten sonra 10.000 guruşdan fazla tutan vergilerini Ak Ali Ağa'ya vermeye razı olmuşlardı (Naima, III: 1442).

Türkmen voyvodalığına olan rağbet yalnızca Abaza Hasan ve yoldaşları ile sınırlı kalmamıştı. Abaza Hasan Paşa'dan boşalan Yeni-il Türkmen voyvodalığını elinde tutan Ak Ali Ağa'nın otoritesini Türkmenler bir türlü tanımıyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Ak Ali Ağa Türkmenler ile ilgili vergi toplamada sorun yaşıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Türkmenler hâlâ meşru voyvoda olarak Abaza Hasan'ı görmekteydi. Sallantıda duran Yeni-il Türkmen voyvodalığı için bu sefer Kürd aşireti Merdanisi'lerden (Merdasi) Dasnik Mirza adında bir kapıkulu sipahisi, yoldaşı Hanefi Halife ile birlikte aday oldu (Naima, III: 1316). Yalnız bu adaylık sadece Yeni-il ile sınırlı değildi; Bozulus, Karaulus ve Atçeken gibi neredeyse Anadolu'nun tüm aşiret konfederasyonlarını kapsamaktaydı (Evliya, III: 147). Fakat ocak ağaları Abaza Hasan'dan ele geçirdikleri Türkmen voyvodalığını bir diğer kapıkulu sipahisi, Dasnik Mirza'ya kaptırmamak için aynı gayretle muhalefet ettiler. Nitekim, Hersek Dili civarında Dasnik Mirza ve adamları, ocak ağalarının güdümündeki Melek Ahmed Paşa tarafından halledilerek ocak ağaları için Türkmen voyvodalığına yönelik bu tehdit de ortadan kaldırılmıştı (Evliya, I: 129). Bu olaylardan bağımsız olarak Türkmen voyvodalığı için bir başka kapıkulu sipahisi ve Celâli lideri olan Gürcü Nebi de mücadele etmişti. Niğde-Bor civarındaki çiftliğinde ikamet eden Gürcü Nebi, voyvodalık ve mütesellimlik gibi pekçok mansıp üzerinde rüşvet ve baskı yoluyla âdeta birer tekel oluşturarak bunları yakın adamlarına tahsis ettirmekteydi (Naima, III: 1209-1210). Kendisi 1642 yılında kapıcıbaşı olarak hizmet

Reşad Ekrem Koçu'nun *Dağ Padişahları* kitabından

ederken 3 milyon akçeye yakın bir meblağ ile Bozulus Türkmenlerinin voyvodalığını almıştı (Murphey,1979: 269-270; MAD, 6145). Bu görevinde ne kadar kaldığı bilinmese de 1649'da çıkardığı isyanda kendisi için Türkmen voyvodalığını tekrar talep etmişti (Naima, III: 1228). Öte yandan Gürcü Nebi'nin yakın çevresinde zamanında Türkmen voyvodalığı yapmış kimseler vardı. Bunlardan Kazzaz Ahmed 1645'te Manisa civarındaki perakende Türkmen cemaatlerinin voyvodası idi (Uluçay, 1944: 294-295). Bununla birlikte diğer bir sadık yoldaş, İzoli Kürdlerinden Çomar Bölükbaşı da 1650'de Antep yöresindeki Türkmenlerin voyvodalığını yapmıştı (Naima, III: 1262).

Türkmen voyvodalığı üzerindeki mücadele esas itibariyle devlet içerisinde kendilerine bahsedilen bir kısım ayrıcalıkları muhafaza etmeye çalışan kapıkulu sipahileri ile bu ayrıcalıklardan pay almaya çalışan yeniçeriler arasında geçen bir hizip çatışması olarak yorumlanabilir. Zira, Abaza Hasan ve yoldaşları kapıkulu sipahisiydi ve onun Türkmen voyvodalığına itiraz edenler ise ocak ağaları dedikimiz, başını eski yeniçeri ağası Bektaş Ağa'nın çektiği yeniçeri hizibiydi. Bu çatışmaya geçmeden önce altı bölük halkı olarak da bilinen kapıkulu sipahilerinin örgütlenmesine bakmakta fayda var. Bilindiği gibi merkez kapıkulu ordusu piyade-yeniçeri ve süvari-sipahi olarak ikiye ayrılıyordu (Imber, 2002: 258-259). İdari ve mali anlamda kapıkulu sipahileri yeniçerilere göre daha ayrıcalıklı bir konumdaydı (Uzunçarşılı, 1988: 137). Yeniçerilerden daha fazla ulufe almalarının dışında, kapıkulu sipahileri “mülâzım” olarak, devlete ait cizye ve adet-i ağnam gibi vergileri toplama hakkına sahipti. Bu görev karşılığında “gulâmiye” adıyla topladıkları vergiden bir miktar pay almaktaydılar (Uzunçarşılı, 1988: 157-158). Aynı zamanda valide sultan ve şehzade vakıflarının ve malikanelerinin voyvodalığını da üstlenebiliyorlardı (Uzunçarşılı, 1988: 157-158). 1630'lardan itibaren cizye ve adet-i ağnam dışında avarız vergilerini de toplamaya başlamışlardı (Darling, 1996: 174). Bu ayrıcalıklı konumları XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam etti. Özellikle, IV. Murad dönemine geldiğinde kapıkulu sipahileri hasların ve vakıfların voyvodalıkları üzerinde nerdeyse tekel kurmuşlardı (Uzunçarşılı, 1988: 160). Hiç şüphesiz bunda, başını vezirlerin çektiği hiziplerin kapıkulu sipahileri ve yeniçerilere ayrı ayrı tavizler vererek onların desteğini sağlamalarının da rolü vardır (Uzunçarşılı, 1988: 191-192; Akdağ, cild4: 218). Bu bağlamda Merre Hüseyin Paşa başvezirlik mücadelesinde vakıf ve has voyvodalıkları sözü karşılığında kapıkulu sipahilerinin desteğini kazanmıştı (Uzunçarşılı, 1988: 192).

Kapıkulu sipahilerinin “mülâzım” ve voyvoda olarak vergi kaynakları üzerinde aracı olarak artan nüfuzları beraberinde reayanın fakirleşmesini de getirmekteydi (Naima, II: 722-723). Bu durumdan padişah da hoşnut değildi, çünkü vakıf ve has arazilerinin büyük kısmı sultanın ailesine ve devlet erkanına aitti. 1632 yılında kapıkulu sipahilerinin hezimete uğratıldığı At Meydanı olayı arefesinde (Finkel, 2006: 210), Sultan Murad yayınladığı fermanında, eskiden sefer hizmeti karşılığında 300 kapıkulu sipahisi “mülâzım” olarak yazılırken artık kanun-ı kadime aykırı olarak hiçbir sefer hizmeti olmadan 10.000 sipahinin “mülâzım” olarak yazıldığından yakınmıştı. Sultan, böyle devam ettiği takdirde

hazine için gelir elde etmenin neredeyse imkânsız olacağını dile getirmişti (Katib Çelebi, 2009: 528-229). Kapıkulu sipahilerinin nüfuzu Köprülü Mehmed Paşa'nın (1656-1661) yönetimine kadar devam etti. Köprülü Mehmed, sipahilerin asker devşirmelerini yasaklayıp topladıkları vergilerden "gulâmiye" adıyla aldıkları payları da ilga ederek bir anlamda onların mali ve askerî güçlerini budamış oldu (Uzunçarşılı, 1988: 171). Fakat kapıkulu sipahileri Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra eski nüfuz ve ayrıcalıklarını tekrar elde ettiler. 1687'de II. Süleyman'ın cülûsı sırasında sipah önderleri mukataaların eskiden olduğu gibi sipah ve silahdar zümresine verilmesini, çünkü "gulâmiye" hakkının eskiden beri bu ocaklara ait olduğunu dile getirmişlerdi (Defterdar Mehmed Paşa, 269-270). Bu istekleri sonunda da içlerinden Çolak Hüseyin Türkmen voyvodası, Karamanlı Osman Mardin voyvodası, Kel Hasan Galata voyvodası ve Tokatlı Hamza da Tokat voyvodası olmuştu (Defterdar Sarı Mehmed, 269-270).

Abaza Hasan Paşa ve daha sonra Dasnik Mirza'nın Türkmen voyvodalığına itiraz eden eski yeniçeri ağası Bektaş Ağa'ya yakından bakmak, söz konusu hizip çatışmasının ekonomik boyutunu ortaya koymaktadır. Bektaş Ağa, o sıralar İstanbul'un neredeyse tüm işe ticaretini kontrol eden kişi olarak şehrin et ihtiyacını karşılayan koyun ticaretine de hâkimdi (Katib Çelebi, II: 373). Özellikle celebkeşânların şehre koyun getirmesini engelleyerek et fiyatlarını kendi isteğine göre manipüle edebilmekteydi. Bu şekilde etin kilesini 8 akçeden 30 akçeye çıkarmıştı (Katib Çelebi, II: 373; Naima, III: 1354). Dönemin kronikleri, Bektaş Ağa'nın, bu durum karşısında halkın şikayetlerine "bu şehir ağniya şehridir fukarâ şehri değildir, harcıdan âciz olan varıp taşralarda sâkin olub bulgur, bulamaç yesin" diye cevap verdiğini kaydetmektedir (Katib Çelebi, II: 373; Naima, III: 1354). Üstelik Bektaş Ağa'ya yarıdaklık edenler de "behey sultanım! Bir alay etrâk çiftlerin bozup, gelip böyle nâzenin şehirde zevk edip, et ve sâ'ir şey ayaklarına gelip on beş akçeye almağa âr mı ederler? Hazzı olmayan eski yerine gitsin" diyerek Bektaş Ağa'yı olumlamaktaydılar (Katib Çelebi, II: 373). Bektaş Ağa'nın İstanbul'un koyun işesi işine el atması, eşyanın tabiatı gereği, koyun işesine hâkim bir kurum olan Türkmen voyvodalığı ile ilgilenmesini gerektiriyordu. Zaten kendisi celebkeşânların koyun getirmesini engelleyerek Anadolu ve Rumeli'ye gönderdiği adamlarıyla İstanbul'a koyun getiriyordu (Naima, III: 1318). Dolayısıyla Abaza Hasan'ın yerine kendi çevresinden birisinin Türkmen voyvodası olması Bektaş Ağa'nın çıkarıydı. Bu sebeple Yeni-il Türkmen voyvodalığına kendi adamı Ak Ali Ağa'nın atanmasını sağlamıştı.

Öte yandan, Bektaş Ağa'nın Anadolu'da Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı diğer yerlerle de bağlantısı vardı. Naima'nın kaydettiğine göre 1651 yılında Mirahuru Ahmed Ağa Kilis Türkmenlerini "haklamak"tan dönerken Bolu yakınlarında Abaza Hasan Paşa tarafından baskına uğramıştı. Abaza Hasan, Bektaş Ağa'ya ait 30.000 gurus ile at, katır ve develerine el koymuştu (Naima, III: 1311). Dolayısıyla bu ayrıntılar, Bektaş Ağa'nın Türkmen yurtları olan Yeni-il ve Kilis ile yakından ilgilendiği açıkça ortaya koymaktadır. Bunun dışında Abaza Hasan'ın Yeni-il voyvodası olarak mükafatlandırılmadan önce de

Türkmen teşekkülleri ile bağlantısı Türkmenler üzerinden yaşanan çetin bir çekişmeyi su yüzüne çıkarmaktadır. Evliya Çelebi'den anlaşıldığı kadarıyla Abaza'nın 1648'de Yeni-il voyvodası olarak atandığı sırada, Hamid mütesellimliğinin yanı sıra hâlihazırda Kilis ve A'zaz voyvodası olduğu görülmektedir (Evliya, II: 197). Bu nedenle Abaza Hasan'ın Türkmenler üzerindeki nüfuzu Bektaş Ağa'nın koyun ticaretine sekte vurabilirdi. Çünkü Türkmen voyvodası olarak Abaza Hasan'ın koyun tedarikinde hiç şüphesiz mutlak bir etkisi mevcuttu. Evliya Çelebi'nin Abaza Hasan ile ilgili bahsettiği bir anekdot bu etkiyi somut olarak göstermektedir. Evliya'nın aktardığına göre, Melek Ahmed Paşa'nın Kırşehir'deki çiftliğinde bulunan 47.000 koyun, 300 kısrak, 370 deve ve 17 katırdan mürekkep sürü, Abaza Hasan'a ait olduğu zannıyla devlet tarafından müsadere edilmişti. Melek Ahmed Paşa müsaderenin nedenini öğrenmek için Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya vardığında, Sadrazam bu malların Abaza'ya ait olup olmadığını Melek Ahmed'e sormuştur. Bunun üzerine Melek Ahmed Paşa, başvezirliği sırasında Abaza Hasan'ın Yeni-il Türkmen voyvodalığı karşılığında kendisine 10.000 adet koyun hediye ettiğini ve sadece bu kadarının Abaza Hasan'dan kaldığını söylemiş, fakat bir türlü Köprülü'yü inandıramamıştı (Evliya, V: 130-131). Melek Ahmed Paşa'nın söylediklerinin doğru olup olmadığını kestirmek zor olsa da bu küçük anekdot, Türkmen voyvodası olarak Abaza Hasan'ın elinde hatırı sayılır miktarda sürüye sahip olduğunu akla getirmektedir.

Türkmenler üzerindeki bu mücadelenin bir diğer nedeni de Yeni-il gibi vakıf veya has statüsünde idare edilen Türkmenlerin ekonomik anlamda daha istikrarlı ve güvenli bir yapıya sahip olmalarıydı. Bu da onları Türkmen voyvodaları için cazip hale getiriyordu. “Mefrûzü'l-kalem ve maktû'ül-kadem min külli'l-vücûh serbest” biçiminde kanunlaştırılan vakıf ve has statüsü, içerisinde yaşayanları dışarıdan herhangi bir ehl-i örf mensubunun müdahalesine karşı korumakla birlikte “avârız-i divaniyye ve tekâlif-i örfiyye” gibi vergilerden de muaf tutuyordu (Şahin, 2006b: 692; Saydam, 2009: 9-31). Bu bağlamda, vakıf ve has arazilerinin Celâli kargaşalığının taşrayı kasıp kavurduğu bir sırada reayanın sığınacağı güvenli bir liman teşkil etmiş olabileceğini varsayabiliriz. Bu şekilde reaya hem vergi yükünden kurtulup hem de daha güvenli bir ortam içerisinde yaşamını sürdürebilirdi. *Hurşü'l-Mülük*'ün meçhul yazarı vakıf ve has statüsündeki köylerin gerçekte defterde kaydedilenden daha çok gelire sahip olduğunu belirtmektedir (*Hurşü'l-Mülük*, 1988: 178). Yazar, reayanın zulümden kaçmak için has statüsündeki vezir-i azam köylerine sığındığını ve böylece 2-3 sene içerisinde, yerleştikleri köylerin âdeti birer kasabaya dönüştüğünü, defterde 1000 veya 1500 akçe gelire sahip görünürken aslında 50-60.000 ve daha fazla gelir getiren büyük bir köy haline geldiklerini kaydetmektedir (*Hurşü'l-Mülük*, 1988: 178)²⁰. Aynı şekilde mezraların da tıpkı bu köyler gibi zenginleştiğini ve

²⁰ “Falan nâm karye vezîr-i a'zama temlik olunmuştur. Karye-i mezbûre re'âyâsı ve sonradan gelüb karye-i mezkûrede mütemekkin hâric re'âyâ dahi cemi-i avârız-i divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olmuşlardır. Ümenâ ve ummâlden ve gayıdan kimesne dahl itmeye” diyü kayd olunmağla ve kâdiya dahi mü'ekked mektûb gitmeğle kâdi olduğün

gerçekte defterde yazılandan daha çok gelir getirdiğini belirtmektedir (*Harzû'l-Mülûk*, 1988: 178). Aynı durumun vakıf ve has statüsündeki Türkmenler için de geçerli olabileceğini düşünebiliriz. Gene daha önce zikredilen Yeni-il vakıf defterine ait 1610 tarihli belge Türkmenlerin ekonomik güçleri hakkında fikir vermektedir (TS. MA.d: 1328, 44). Yeni-il Türkmenlerinden Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatlerinin şikayetleri yine Türkmen voyvodalarının fazladan vergi almaları ile ilgiliydi. Buna göre cemaatler 1609 yılı için 500.000 koyuna sahip olduklarını fakat voyvodalarının bir önceki sayımı esas alıp kendilerinden 700.000 koyun değerinde vergi talep ettiklerini şikayet etmişlerdi. Şaşırtıcı biçimde Türkmenler şikayetlerine rağmen gene de vergilerini, üstelik 1610 ve 1611 olmak üzere iki yıl boyunca, 700.000 koyun üzerinden ödemeyi kabul etmişlerdir. Türkmenler, “istimâlet sebebiyle” koyunlarının çokça olduğunu ve vakfın gelirlerine zarar vermek istemediklerini beyan etmişlerdi (TS. MA.d: 1328, 44)²¹. Türkmenlerin “istimâlet sebebiyle” kastettikleri muhtemelen devlet tarafından kendilerine bahşedilen vergi kolaylığı idi.

Görüldüğü gibi Celâli eşkıyalığı ve isyanları sebebiyle üretimin düştüğü bir dönemde Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatlerinin artık ürün ortaya koymaları

neylesün emr-i şerife itmisâlen ve hem hizmet yanaştırmak ümidiyle muhkem tenbih ve nidâ ittürdükte re'âyâ dahı zulümden kaçub, vezîr-i a'zam karyesine varub sâkin olursak cemî-i belâdan halâs oluruz, diyü eger havâss-ı hümâyün re'âyâsıdır ve eğer beğlerbeği ve sancakbeği ve zu'amâ ve erbâb-ı timâr ra'iyyetleridir, cemî-i tekâlifden mu'af ve müsellemler oldukları için ekseri temlik olunan karyeye gelüb mütemekkin olup, iki-üç yılın içinde ol karye bir kasaba gibi olub defterde yazusu bin veya bin beşyüz akça iken elli altmış bin belki dahı ziyâde mahsûl vîrür bir a'lâ karye olur... Sâyir karyeler ve mezra'alar dahı bu minvâl üzeredir ve hâsları dahı zâhiren on iki kerre yüz bindir. Ammâ elli-altmış yüke belki dahı ziyâdeye mütehammildir”.

²¹ “Merhûme ve Mağfûrlehâ Vâlide Sultan tâbe serâha evkâfından olub vilâyet-i Anadolu'da vâki Yeni-il kazâsı ahâlisinden Türkmân tâ'ifesinden *Akçakoyunlu* cemâ'atinden olan Bayram kethüda ibn Abdullâtif ve Köçeli Ali bin Danyal ve El-hac Hasan ibn-i El-hac Mustafa ve Abdülhan kethüda ibn-i Emirhan ve Mehmed Efendi el-kadı ve Molla Süleyman bin Timurhan ve El-hac Mehmed ibn-i El-hac Seydi Ali ve El-hac Hasan bin Murad ve üstad Ali bin Ahmed ve El-hac Ramazan ibn-i El-hac Hasan ve El-hac Pir Ali ve Hacı Hüseyin ve *Neccarlı* cemâ'atinden Zekeriya bin Mustafa ve Kasım Kethüda ibn-i Horasan ve Himmet fakir ibn-i El-hac Ali ibn-i İskender bin Şaban ve Durduhan beğ ibn-i Osman ve Durmuş fakir ibn-i Sündük ve sâ'irleri bâ-serham meclis-i şerr-i mâbeyn şâfihü'l ahmed ve mâhfil-i dîn-i müteyyin râsnih'ül [sic] bî'l fiil dârüssaâde ağası olub haremeyn-i şerifeyn ve evkâf-ı salâtin nâzırı olan iftihârü'l-havâss ve'l-musarratin muhtarü'l-eshâb el-ferdü' mûkin el-cenâb-ı er-refiü'l-celîl sahibü'l-kadir [sic] El-hac Mustafa Ağa ibn-i Abdurrahim hazretleri mahzâr-ı sa'adet eserlerinde bi't-tâvi es-sâfû'l-kırâd ve itirâf idüb bin onyedî senesinde mevcut olan koyunlarımızı beş yüz bin iken defter-i atikte yedi yüz bin koyun mestûrdur deyü bizden yedi yüz bin koyunun resmi bî-kusûr alınmak ile gadr olmuşdur mevcûdundan alındığı takdîre iki yük akçe âdet-i aġnâmdan ve altmış altı bin akçe şâh'ü-lmerâdan vakfa noksan ve zarar tertib ider tekmil noksan mezbûr için bin on sekiz ve bin on dokuz senelerinden vakfa kesrû'z-zarar gelmemek için cümlemizin rızâsıyla yüz koyundan yüz kırkar akçe ve şâh'ü'l-merrî için mevcûdundan kırkar akçeye virmeye bi't-tâvi tâahhüd eyledik zikr olunan iki senede istimâlet sebebiyle koyunlarımız ziyâde olub defter-i atik-i hâkanîye muvaffik oldukda üslûb-ı kâdim üzere her bir koyundan bir akçe alınub”. (vurgu bana aittir.)

manıydı. Hiç şüphesiz bunu gerçekleştirmelerinde devletin “istimâlet” politikasıyla onlara sağladığı rahat ortamın büyük payı vardı. Konuyla ilgilenen tarihçiler, konar-göçerlere ait pastoral ekonominin yerleşik reayanın meşgul olduğu tarımsal ekonomiye oranla olası krizlerden daha çabuk toparlanabilme özelliğine sahip olduğu kanısındadır. Bu bağlamda Suraiya Faroqhi, XVII. Yüzyılın ikinci yarısındaki Danişmendli Türkmenleri üzerinden konar-göçerlerin “otarşık (kendi kendine yeter)” bir ekonomik yapıya sahip olabileceğini ileri sürmektedir (Faroqhi, 1981: 923-932). Danişmendli Türkmenlerine ait 1658-59 ve 1700-03 tarihli tahrir defterlerini inceleyen Faroqhi, Türkmenler arasında orantılı bir ekonomik dağılımın olduğunu dolayısıyla her bir konar-göçer haneye ortalama 100-200 koyun ve 1,5 deve düştüğünü ortaya koymaktadır. Faroqhi’ye göre, koyunların hastalık nedeniyle kırılmadığı, Osmanlı yönetiminin vergileri aniden arttırmadığı ve develerin yalnızca hanenin eşyalarını taşımak için kullanıldığı varsayıldığında, Türkmenler hane başına düşen ortalama sürü sayısı ile geçinebilir durumda olmalıdır. Bu şekilde “otarşık (kendi kendine yeter)” bir yapı, XVII. yüzyılın krizleri içerisinde çekici bir yaşam biçimi olabilirdi (Faroqhi, 1981: 931). Faroqhi’yi destekleyen bir diğer sav ise Rhoads Murphey’den gelmektedir. Göçebeliliği genellikle “pastoral yoksulluk” ile özdeşleştiren genel kabulü sorgulayan Murphey’e göre tarımsal ekonominin kendisine özgü bazı dezavantajları bulunmaktadır (1984: 189-197). Buna göre, her şeyden önce tarımsal ekonomiye yatırım kısa vadeliydi. Tarım ürünlerinin bozulabilir olması sebebiyle çiftçi, ürünlerini geciktirmeden pazara götürüp nakde çevirmek zorundaydı. Öte taraftan, pastoral ekonomi uzun vadeliydi. Sürü büyüdükçe konar-göçerin elindeki sermaye de artıyordu. Ayrıca, sürüsünü satıp nakde çevirmeden de sürüden elde ettiği süt, yağ, peynir gibi mandıra ürünlerini pazarda satabiliyordu (Murphey, 1984: 190-191). Murphey, Yeni-il Türkmanı Kazası’na ait kanunnameyi temel alarak konar-göçerlerin “ayrancı ve civelek” tabir edilen en fakirinin ödediği 33 akçe vergi miktarının 60-100 dönümlük bir “çift”e sahip yerleşik reayanın ödediği vergi ile aynı seviyede olduğunu söylemektedir (Murphey, 1984: 192). Bu tespitler gösteriyor ki, XVII. yüzyıl krizleri içerisinde hayvancılığa yatırım yapmak Osmanlı köylüsü için çekici bir alternatif olabilirdi. Zira XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren koyun, buğdaya nazaran çok daha kârlı bir yatırım haline gelmişti. Şöyle ki 1585-1595 yılları arasında Kayseri ve Ankara’da bir “kile” buğday (Karaman sancağı standartlarına göre bir “kile” 30,790 kg’a eşdeğerdi) 12 akçeye satılırken tek bir koyun 60 akçeden alıcı bulmaktaydı (Akdağ, 1963a: 22).

Türkmen voyvodalığı tüm XVII. yüzyıl boyunca önemini korumaya devam etti. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1699’da Türkmen Ali adlı bir ser-çeşmenin Edirne’ye padişah huzuruna gelip kendisi için Türkmen voyvodalığı talep ettiğini kaydetmektedir. Defterdar, cürümleri nedeniyle defalarca affedilip tekrar eşkıyalığa soyunan böyle birinin utanmaksızın Türkmen voyvodalığını ısrarla talep etmesini ayıplamaktadır. Bu ısrarın sebebini ise “cibiliyetinde merkûz olan mel’anet iktizâsı ile, ‘bana Türkmen ağalığı olur ise febihâ ve illâ Anadolu’ya güzâr ve mel’ûf olduğum şakâvetde istikrâr üzere olurum’ deyü ısrâr itmekle”

diyerek açıklamaktadır. Buna göre Türkmen Ali, kendisine Türkmen ağalığı ihsan edildiği takdirde Anadolu'ya geçip âdet haline getirdiği eşkıyalığını iyiden iyiye sağlamaştıracaktı (Defterdar, 678). Fakat çok geçmeden Türkmen Ali'nin bu ısrarı katline sebep olmuştu. Söz konusu ifadede muhtemelen Defterdar Sarı Mehmed, eşkıyalıkla nam salmış birisinin kendisine Türkmen voyvodalığı istemesini pek masum bulmamaktadır. Öte yandan, Defterdar'ın Türkmen Ali ile ilgili söz konusu kanısı Türkmen voyvodalığı ya da ağalığının Celâlîliğe ya da genel tanımıyla yaygın eşkıyalığa doğru giden yolda bir çeşit sıçrama tahtası olabileceğini göstermektedir. Çünkü aşiret hiyerarşisindeki konumu gereği Türkmen voyvodası yeri geldiğinde aşiretlerden kendisine destek sağlayabilecek güçteydi.

III. Celâli Türkmenler

Mevcut düzene karşı isyan ya da başkaldırı ile özdeşleşen Celâli terimi Osmanlı terminolojisine Türkmenler aracılığıyla girmiştir. Osmanlı idaresi Celâli terimini ilk kez 1520'de Bozoklu Şeyh Celal'in oğlu Şah Veli'nin çıkarmış olduğu isyan için kullanmıştır. Bir Türkmen olan Şah Veli, babası Şeyh Celal'in vefatı üzerine babasının kurmuş olduğu bugünkü Sivas sınırları dahilindeki Sızir köyünde bulunan tekkenin başına geçmişti (Yıldırım, 2008:606). Şah İsmail'in desteğini arkasına alan Şah Veli Erzincan, Malatya, Çorum, Amasya ve Sivas dolaylarındaki Karakeçili, Selmanlu gibi Türkmen aşiretlerine halifelerini göndererek isyan için gerekli zemini hazırlamıştı (Yıldırım, 2008: 607). Fakat isyan yeniceci birliklerince şiddetle bastırılmış ve devamında ise binlerce isyancı öldürülmüştü (Shaw, 1976: 86). Şah Veli'nin isyanından sonra Celâli terimi XVII. yüzyıldan önce müslüman reaya arasında görülen isyanların ortak tanımlayıcısı olmuştu (Akdağ, 1963a:1). Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra bile 1555'te Rumeli'de ortaya çıkan Düzme Mustafa isyanını dönemin kaynakları bir Celâli vakası olarak tanımlamıştı (Turan, 1997: 45). Fakat Osmanlı tarihyazıcılığı terminolojisinde klasik anlamda bilinen ilk Celâli isyanları 1590'ların başında Karayazıcı Abdulhalim'in ayaklanması ile başlar. Bu konuda çalışmaları ile bilinen Mustafa Akdağ haklı olarak Karayazıcı ile ortaya çıkan Celâlîler ile Şah Veli, Baba Zinnun ve Kalender gibi XVI. yüzyıl isyancıları arasında bir ayırım yapar. Akdağ'a göre, Karayazıcı ve emsalleri Osmanlı düzenine başkaldırsalar da bu düzen içinde yer almak, en nihayetinde onun bir parçası olma arzusundaydılar. Zira her biri Osmanlı kadrolarından gelmeydi. Başkaldırıları bir kopma ya da ayrışmayı değil; tam aksine şiddet yoluyla da olsa sistemle bütünleşme çabasını gösteriyordu. Oysa diğer grup Şah Veli, Baba Zinnun ve Kalender gibilerin isyanları Osmanlı otoritesine topyekün muhalif bir mezhep ideolojisi temelinde şekillenmişti (Akdağ, 1963a: 1-2). Öte yandan, Celâli İsyancıları'nın periyodizasyonu ile ilgili olarak yaygın görüş, isyanların, Anadolu'daki son büyük Celâli gruplarına karşı kazanılan zaferin bir nişanı/sembolü olarak 1611'de Sultan Ahmed Cami'nin temellerinin atılması ile son bulduğu şeklindedir (Griswold, 2002:176-179). Buna karşılık, Oktay Özel Celâli hareketlerinin genel olarak eşkıyalık ve aralıklı olarak çıkan isyanlarla

bütün XVII. yüzyıla yayılarak devam etmiş olduğuna dikkat çekmektedir (Özel, 2011: 2).

Celâli hareketlerinin insan kaynağının kimlerden oluştuğu sorusu üzerine şimdiye kadar pek çok görüş öne sürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı üzerine yaptığı çalışmasıyla tanınan Cengiz Orhonlu, Anadolu kırsalının düzensiz askerî güçleri olarak sekban ve sarıca kuvvetlerini besleyen kaynaklar arasında konar-göçerlerin de yer aldığını söylemektedir (Orhonlu, 1963: 7-8). Benzer şekilde, Manisa kadı sicillerine dayanarak XVII. yüzyıl Saruhan yöresindeki eşkıyalık ve halk hareketleri üzerine klasikleşen çalışmasında Çağatay Uluçay, yörede eşkıyalığın en yoğun biçimde yaşandığı yer olarak Yund Dağı'nı çevreleyen bölgeyi gösterir. Bunu, dağ çevresindeki yoğun yörük ve Türkmen nüfusa bağlamaktadır (Uluçay, 1944: 74). Bu görüşlere paralel olarak XVII. yüzyıldan önce de örneğin Anadolu'da çıkan suhte isyanlarında bazı yörük ve Türkmen cemaatlerinin asi medrese öğrencilerine yardım ve yataklık ettikleri arşiv kaynaklarınca teyid edilmektedir. 1583 Mayıs'ında Alâiye sancakbeyine asi suhtelere yiyecek ve barınma desteği veren Kara Yürük cemaati ile ilgilenmesi emredilmişti (Altınay, 1987: 49). Ayrıca 1574 tarihli bir mühimme kaydında Mentеше yöresinde Harezmi ve Kalburcu cemaatleri yörüklerinin suhtelerle işbirliği içerisinde olduğu merkeze bildirilmişti (Akdağ, 1963b: 60). Öte yandan, Gelibolulu Mustafa' Âli (1541-1600) de *Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis* adlı eserinde, "Sâhib-i Zuhur" başlığı altında dönemin Celâlilerine bir parantez açmaktadır. Gelibolulu'ya göre, yanlarında birkaç rezil ve haramzade ile kasaba kasaba gezip günahsız köylüye kötülük eden bu eşkıyaların çoğu Türk ve Tatar idi ve ayrıca, saltanat arzusunda olan boybeyleri de 100-200 kadar Türk'e başbuğluk ederek kasaba ve köylerde zulümlerini sürdürmekteydiler (Gelibolulu Mustafa' Âli, 1997: 137-138)²².

Bu görüşlerin aksine Suraiya Faroqhi, Celâli hareketlerine katılanların konar-göçerler olduğuna dair doğrudan herhangi bir kanıt olmadığını, dolayısıyla Anadolu'daki Celâli hareketlerinin bütünüyle konar-göçerlerle bağdaştırılamayacağını savunmaktadır (Faroqhi, 1987: 122). Aynı doğrultuda, Karen Barkey de Celâli hareketlerinde konar-göçerlerin rolünü en aza indirgemektedir. Barkey'nin bu yadsımasının altında yatan en önemli nedenlerden biri Avrupa'daki köylü ayaklanmaları ile Osmanlı'dakini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almasından

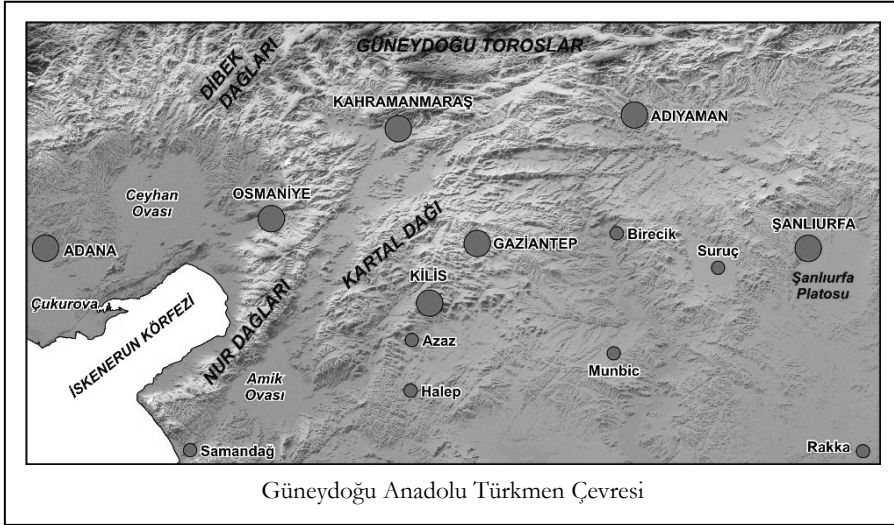
²² "Şöyle sanurlar ki birkaç erâzili yanlarına uydurup hareket etmekle va ba'zı köylere ve kasâbata salgûnlar salup hükümlerini yürütmekle gerçekten ilerü gelüp zuhûr eyliyeler. Ansuzın sâhib-i sikke ve hutbe olup kendüleri kuvvet-i iktidârla meşhûr eyleyenler ki beyt-i ... Nesr: Bu hevâ ve heves ile nice si etrâk ü tâtârdan ekseri kuttâ'ı tarîk olan reh-zenân-ı ziyânkârdan gâh u bi-gâh bir haram-zâde zuhûr ider. Celâli nâmı ile mazhar-ı mihter ü halâl olup memleket memleket gezer. Agniyânun mâl ü menâllerin gâret eyler. Re'âyânun ebkâr u 'iyâllerini hasâret eyler. Taht-ı yedlerindeki levendler fukarâ derd-mendlere musallat olurlar. Sâde-rû oğullarını ve kızlarının husni ve makbûllerini taht-ı tasarrufa getirüp bevş ü âgûşına koyalar. Ya'ni ki gencinelerine sü'bânlar ve havz-ı sîminlerine mâr-ı mâhî sıfatında yılanlar dühûl kılur... Garâbet bundadır ki bu gûne küstâhlıklar ve serbâzlıklar ve kendüsi edâniden iken arzûy-ı saltanat idüb ser-endâzlıklar ekseriyyâ etrâkun boy beglerinden olup bir iki yüz türkû mahkûm edinenlerden olur"

mütevellid eşdeğer bir mukayese için argümanını yerleşik toplum üzerine kurmasıdır. Çünkü karşılaştırma için örnek aldığı 17. yüzyıl Fransa'sında Osmanlı'daki gibi aşiret konfederasyonları yoktu. Bu sebeple, tutarlı bir mukayese için Osmanlıdaki konar-göçerleri isyanlardan muaf tutar. Bunun dışında Barkey, Osmanlı kırsalındaki göçebelik ve yerleşiklik olmak üzere iki farklı yaşam biçiminin Celâli hareketleri için Avrupa'dakine benzer bir köylü dayanışmasına engel olduğunu iddia etmektedir (Barkey, 1994: 115-123). Aslında bakıldığında böyle bir dayanışma da gereksizdi. Çünkü XVII. yüzyıl başlarında nüfusu reaya olarak kayıtlı pekçok köy esasında 1580'lerden itibaren konar-göçerler tarafından kurulmuştu. Örneğin; Kayseri ve civarı 1580'lerden itibaren yoğun bir konar-göçer yerleşmesine tanık olmuştu. Daha önce tapu-tahrir defterlerinde “yörükân” olarak kayıtlı konar-göçer cemaatlerin neredeyse tamamı, mezraaları üzerinde birer köy kurarak yerleşik olmuşlardı (Usta-Özel, 2011: 153-184). Öte yandan bu yeni yerleşmiş konar-göçerlerin ekonomik durumları pek parlak değildi. Özellikle tarımsal açıdan marjinal sayılabilecek kıraç ve çorak arazilere yerleşmişlerdi (Usta-Özel, 2011: 167-178, 173). Bu fakir, çiçeği burnunda köylülerin Celâli isyanları döneminde akıbetlerinin ne olduğuna dair elimizde fazla bir malumat yoktur. Yalnız, bu fakir köylerde birikebilecek artık nüfusun isyan döneminde, Celâli çeteleri için gerekli insan gücüne dönüşmüş olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak düşünülebilir (Usta-Özel, 2010: 178-179).

Celâli hareketleri ile konar-göçer unsurlar arasında ilişki kurmamızın en önemli nedenlerinden biri, Celâlilik adı altında toplanan eşkıyalık faaliyetlerinin daha çok göçebe ve yarı-göçebe yaşam biçimlerinin yaygın olduğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de yoğunlaşmış olmasıdır. Keza aynı şekilde, Anadolu'ya kıyasla konar-göçer Türkmen ve Kürd aşiretlerinin baskın olmadığı Balkanlar'da Celâli hareketleri çok daha seyrek görülmekteydi (Cezar, 1965: 85; Özel, 2011: 14). Bu çerçevede Karayazıcı ve Canpoladoğlu gibi önde gelen Celâli figürleri askerî kuvvetlerini “Güneydoğu Anadolu Türkmen Çevresi” denilen coğrafi olarak kuzeyde Maraş ve Elbistan; güneyde ise Tarsus, Kilis, A'zaz ve Haleb'i kapsayan bölgeden toparladıkları görülür (Akdağ, 2010: 72-74). Mustafa Akdağ'ın dikkati çektiği ve adlandırdığı bu bölgenin kuzey ve güney doğrultusunda Suruç, Siverek ve Urfa'yı da içine alan Birecik sancağı bulunmaktaydı. Söz konusu bölge Rum Selçuklu Devleti'nin çözülmesinden başlayarak konar-göçer Türkmen, Kürd ve Arap aşiretlerinin bulunduğu bir coğrafyaydı (Akdağ, 2010: 72-74). Zira daha sonraları Akkoyunlu konfederasyonu sınırlarını Kuzey Suriye'ye doğru genişletmeye çalışırken bu bölgede bulunan Bayad ve Afşar aşiretlerinden geniş ölçüde destek almıştı (Woods, 1999: 13). Ayrıca daha sonra bu coğrafya Osmanlıların Anadolu'da siyasi otoritesini sağlamlaştırmasıyla birlikte güçlerini yitiren Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Dulkadirli konfederasyonlarına bağlı aşiretlerin çekildiği bir alan haline gelmişti (Abdul-Karim Rafeq, 1976: 1530). Celâli isyanları arefesinde söz konusu bölgedeki Türkmen ve Kürd aşiret üyelerinin sekban ve sarıca olarak paşaların yanında kapıldıkları bilinmektedir. Özellikle, Musul ve Şehrızor taraflarında bazı Kürd aşiretleri

Safevilere karşı Osmanlı ordusunda saf tutmuşlardı (Khoury, 1997: 39-40). Buna paralel olarak, dönemin kaynakları özellikle Beydili ve Afşar aşiretlerinin mevcut bölgede eşkıyalık faaliyetleri ile sık sık gündeme geldiklerine işaret etmektedir. 1587'de Urfa ve Rakka bölgesinin mazul sancakbeyleri Abdurrahman ve Suhrap'ın çıkarmış oldukları isyan, Beydili ve Afşar aşiretleri tarafından desteklenmişti. Daha sonra Beydili aşiretine mensup Türkmenler Urfa civarında "havass-ı hümayun" a bağlı köyleri talan ederek eşkıyalıklarına devam etmişlerdir (Akdağ, 1963a: 143). Özellikle "havass-ı hümayun" a bağlı Birecik İskelesi civarındaki köyler periyodik olarak Beydili Türkmenlerinin saldırılarına maruz kalmıştı. Mayıs 1603'te Beydili aşiretine bağlı Bozkoyunlu cemaati hasat zamanında Birecik İskelesi'ne bağlı köyleri yağmalamıştı.²³ Yaklaşık bir yıl sonra Şubat 1604'te aynı cemaat bu sefer Kızık cemaati ile birlikte Birecik iskelesine bağlı Kolca köyü yakınlarından geçen bir Hıristiyan kervanını soymuşlardı.²⁴

Doğu Akdeniz'den Fırat Nehri'ne kadar uzanan söz konusu saha, Celâliğin ötesinde, uzun vadede kronikleşmiş bir aşiret eşkıyalığına sahne olmuştur. Antep şerhiye sicilleri ışığında Antep ve civarındaki aşiret temelli eşkıyalık üzerine çalışmış Muhsin Soyudoğan Antep, Kilis ve Halep üçgeninde yaşanan aşiret eşkıyalığının XVII. yüzyılın sonlarından itibaren tüm XVIII. yüzyıl boyunca süregelen kronik bir olgu olduğunu belirtir (2006: 154).

Türkmenlerden Tacirli, Kürdlerden ise Okçu İzzeddinli ve Kılıçlı aşiretlerinin ürettiği aşiret eşkıyalığı yerleşik halkla çatışma, yol kesme ve köy basma biçimlerinde tezahür etmişti (Soyudoğan, 2006: 154-158). Soyudoğan, aşiret eşkıyalığının grup aidiyeti temelinde ortak mülkiyet olarak görülen yurt, yaylak ve kışlak üzerine yapılan çatışmalar olduğunu vurgulayarak, coğrafi aidiyetin beraberinde aşiret üyeleri arasında belli derecede politik bir örgütlenme

²³ İ.E.SM. 12/1235.

²⁴ İ.E.DH. 5/473.

getirdiğini söylemektedir (Soyudoğan, 2011: 10). Şöyle ki: Aşiretlerin kendi isimleriyle anılan mıntıklarının hâkimi olarak kendilerine ait olmayan, başkalarının (göçebe ya da köylü) mıntıklarına dahletmeleri çatışma ile sonuçlanıyordu (Soyudoğan, 2011: 9-10). Görüldüğü gibi aşiretler, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'yi kapsayan sahada yer alan kırsal toplumun dinamik öğeleriydiler. Bu dinamizm Celâliliğe gerekli itici gücü sağladığı gibi Anadolu'nun diğer bölgelerini de etkisi altına alan eşkıyalığın kaynağı olmuştu.

Güneydoğu Anadolu'da eşkıyalıkla gündeme gelen aşiretlerin başında Beydili Türkmenleri gelmekteydi. Beydili aşireti Bozulus konfederasyonunu oluşturan büyük aşiretlerden birisiydi. 1610'lardan itibaren Bozulus konfederasyonunun Orta ve Batı Anadolu'ya doğru hareket etmesiyle birlikte Beydili aşireti daha geniş bir alana yayılmıştı (Gündüz, 2007: 119-120). Bu durumu dönemin kaynakları da örneklemektedir. Naima, Beydili Türkmenleri'nin 1629'da boybeyleri Koçur önderliğinde Halep, Rakka ve Diyar-ı Bekir çevrelerinde dolaştıklarını kaydetmektedir (Naima, II: 648). Naima, Koçur Bey'in aynı zamanda Bozulus'un boybeyi Minnet'in kardeşi olduğunu zikreder. Bu noktada aynı aileden oluşan zengin bir aşiret aristokrasisi ile karşılaşmaktayız. Naima'nın canlı anlatısıyla aktardıklarına göre Koçur Bey zengin ve güçlü aşiretine güvenerek Osmanlı'ya ödemesi gereken vergiyi vermemekte ve kendisine bağlı Türkmenler sürülerini köylülerin tarlalarında otlatmaktaydı. Köylülerin bu durumdan rahatsızlığına karşılık Türkmenler “ya kişi kaldır tarlanı koyun geçsin!” diyerek mağdur köylüleri tehdit etmekteydiler (Naima, II: 649). Bir başka kronik, Topçular Katibi de Beydili aşiretinin saldırıları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre “Koçurlu nam Türkmân”, 1628 yılında Çorum, Ankara, Çankırı ve Kızılırmak çevrelerine akınlar düzenleyerek köylülerin sürülerine el koymaktaydılar. Ankara ve Ayaş sakinleri söz konusu Türkmenlerin kadınları ve oğlanları kaçırmak için “Celâli” olduklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca, bu “Celâli Türkmenlerin” eğer dize getirilmezse bir daha asla kontrol edilemeyecekleri hususunda Osmanlı hükümetini uyarışlardı (Topçular Kâtibi, II: 881). Bu şikayetler üzerine Anadolu beylerbeyi serdar olarak Celâli Türkmenlerin üzerine gönderilmiş ve devamında 74 kişi idam edilmişti (Topçular Kâtibi, II: 881). İlginçtir ki Ekim 1626 tarihli bir belge Bozulus Türkmen voyvodası olarak “Koçur” adını zikretmektedir. Altı bölük halkından olduğu anlaşılan Koçur, Türkmenlerden vergi olarak topladığı yaklaşık 90.000 akçeyi kapıkulu sipahisi Derviş Mecid'e teslim etmesi buyrulmuştu. Bu para üzerinden bazı kapıkulu sipahilerinin 1625 yılına ait ulufeleri ödenecekti.²⁵ 1626 tarihli belgede geçen

²⁵ “Ebnâ-i sipâhiyâdan olub bin otuz beş senesinde vilâyet-i Anadolu'da vâki Bozulus Türkmânı voyvodası olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Koçur zîde kadrihû tahvili zikr olunan Bozulus Türkmânlarının târih-i merkûmede âded-i ağnâm ve rûsûm-ı sâ'irelerinin akçesinden seksen dokuz bin yedi yüz dört akçe tefâvüt hissesine ve gurusdan bin iki yüz altmış üç akçeleri cümle doksan bin dokuz yüz yetmiş yedi akçeleridir meblâğ-ı merkûm bin otuz altı muharreminin on ikinci gününde ba'zı sipâhi ve silâhdarların bin otuz beş [sic] mevâcibleri için ebnâ-i sipâhiyândan birinci bölükân kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân derviş Mecid'in [sic] zide kâdrihû yedinden ordu-yu hümâyûnum hâzinesinin irâd ve mesârifî kayd olunmağın

Bozulus voyvodası Koçur ile Naima'nın zikrettiği Bozulus boybeyi Koçur Bey aynı kişi olmalıdır. Zira Naima 1629 yılına ait vakalar içerisinde Koçur Bey'den bahsetmektedir. Aynı şekilde, Topçular Kâtibi de "Koçurlu nam Türkân"ı 1628 yılına tarihlendirmektedir. Dolayısıyla, tarihlerin birbirine yakınlığı göz önüne alındığında Bozulus beyi Koçur'un birkaç yıl öncesinde aşiretinin voyvodası olduğu varsayılabilir. Eğer bu varsayım doğruysa, Koçur Bey örneğinden aşiret beyinin aynı anda hem boybeyi hem de voyvoda olarak aşiret yönetimindeki otoritesini sağlama aldığını düşünebiliriz.

Cengiz Orhonlu'nun altını çizdiği konar-göçerler ile taşradaki sekban ve sarıcalık arasındaki bağ, XVII. yüzyılın sonlarında büyük bir sekban kalkışması olarak vuku bulan, Yeğen Osman Paşa isyanının arka planında Türkmenlerin yer almış olabileceğini akla getirmektedir. XVII. yüzyılın bütünü boyunca İmparatorluk'un gerek batıda Avusturya'ya gerek doğuda Safevilere karşı askerî faaliyetlerinin gittikçe yoğunlaşması asker ihtiyacını arttırmıştı. Taşrada sekban ve sarıcaların giderek yaygınlaşması bu ihtiyacın bir sonucuydu (İnalçık, 1980) ve bu ihtiyaca paralel olarak Osmanlı idaresi Türkmen ve Kürd aşiretlerinden de asker devşirmektedir. Ateşli silah olarak tüfeng kullanma becerisi bu noktada etkinliklerini sürdürebilmelerinin başlıca aracı olmuştur (İnalçık, 1975: 211; Jennings, 1980; 340; Akdağ, 1947: 302-302). 1686 yılında Avusturya ile savaş sürerken Cidem, Receb ve Çinit aşiretlerinden 2000 silahlı Türkmen orduya katılmak üzere payitahta gelmişti (Silahdar, II: 271).²⁶ Aynı şekilde, Kilis'in Türkmen ve Kürd aşiretlerinden sefer için süvari birlikleri oluşturulmuştu (Ortaylı, 2007: 307). Yeğen Osman Paşa ise bu konjonktürel ortamının bir ürünüydü. Yeğen Osman Paşa, Vezir İbrahim Paşa'nın sekban birliklerinin bölükbaşı olarak 1685'te Macaristan seferine katılmıştı. Fakat savaş sürerken kendisi gibi bölükbaşı olan Akkaş, Kara Mahmud ve Yadigaroglu ile binlerce sekban ve sarıcaı önüne katıp Anadolu'ya geçerek Sivas'dan Bolu'ya kadar köy ve kasabaları yağmalamıştı (Defterdar, 228-229; Silahdar, II: 228). Hükümet, savaş döneminin kritik hale getirdiği asker ihtiyacından dolayı Yeğen Osman'ın şekavetini affetmek zorunda kalmıştı, çünkü bölükbaşı olarak Yeğen Osman kısa sürede hatırı sayılır miktarda sekban kuvveti harekete geçirebilmekteydi. Bu nedenle kendisine Karahisar (Afyon) sancakbeyliği yanında sekban ve sarıca kuvvetlerinin başkomutanlığı sayılan ser-çeşmelik görevi de verilmişti (Defterdar, 229).

Yeğen Osman, başta Konya ve çevresi olmak üzere merkezî Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmuştu. Kendisinin Konya-Ilgın'da bir sarayı olmakla beraber, Konya müsellimliğine yakın akrabalarının atanmasını sağlayarak Konya üzerindeki nüfuzunu pekiştirmektedir (Silahdar, II: 312). Yeğen Osman'ın

temessükâtı için işbu hükm-ü hümâyunum kaydları şöyle bilesin alâmet-i şerîfeye itimâd kılasın." İE DH 6/540.

²⁶ Muhsin Soyudoğan, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılda Osmanlı yönetiminin seferler için aşiretlerden ücretli asker aldığını belirtmektedir. Soyudoğan, devletin bu şekilde asker almasının aynı zamanda belli aşiretleri cezalandırmayı amaçladığını iddia ederek konuya farklı bir pencere açmaktadır (2006: 165-166).

kontrolündeki Konya ve çevresi Türkmenlerin büyük ölçüde yaygın olduğu bir sahaydı. Yeğen Osman'ın merkezi olduğu anlaşılan Ilgın, Karahisar-Bolvadin-Akşehir hattında yer alıyordu. Bu hat özellikle Bozulus'a bağlı Türkmen aşiretlerini Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya ulaştıran bir güzergahtı (Gündüz, 2007: 87-92). Bu noktada Yeğen Osman'ın Karahisar sancakbeyi olması bir tesadüf değildi. Söz konusu sahada yer alan Türkmen aşiretleri ise devlet otoritesini tanımayıp asayişsizliğe meyletmekteydiler. Bu aşiretlerin Yeğen Osman ile bağlantısı olduğuna dair elimizde doğrudan bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat 1688'de Yeğen Osman üzerine gönderilen müfettiş paşalardan Hüseyin Paşa, Orta Anadolu'daki bu isyancı aşiretlerle ilgilenmek durumunda kalmıştı. Üstelik Hüseyin Paşa daha öncesinden Maraş valiliği ile Türkmen voyvodalığı yapmıştı (Silahdar, II: 312). Muhtemelen hükümet, Yeğen Osman'ın eşkıyaları ile ilgilenmek üzere Anadolu'yu ve Türkmenleri iyi tanıyan birisini görevlendirmek istemişti. Hüseyin Paşa öncelikle vergi vermek istemeyen Türkmenlerle ilgilenmişti. Bu sebeple önce Karahisar'da bulunan Türkmenlerden, daha sonra ise kuzeyde Sivrihisar'da yer alan Pürnek aşiretinden vergi tahsil etmişti (Silahdar, II: 312).²⁷ Daha sonra Sivrihisar'dan da doğuya Beypazarı ve Ankara'yı geçerek Kırşehir'e varmıştı. Burada da vergisini vermeye yanaşmayan Türkmen beyi ve eşkıyası Hacı Ahmedoğlu'nu mağlup etmişti (Silahdar, II: 312).²⁸

Bahsedildiği gibi Yeğen Osman'ın Türkmen olduğuna ya da Türkmenlerle ilişkisine dair doğrudan bir kanıt yoktur. Fakat Yeğen Osman'ın yakın çevresindeki adamları arasında Türkmen kökenli pekçok kişinin olduğu bilinmektedir. *Silahdar Tarihi*, Yeğen Osman'ın yakalanıp öldürülen adamları arasında “yüğrük bayrakdârı Türkmân Davud” ve “Türkmân İsmâil” adlı iki kişiyi zikreder (Silahdar, II: 365). Bunun dışında ve daha önemli olarak Yeğen Osman'ın yakın silah arkadaşlarından Yedigaroğlu bir Kürd'dü ve Ceridoğlu ise adından da anlaşılacağı gibi Cerid Türkmenlerindendi. Zaten dönem içerisinde aşiretler askerî anlamda oldukça etkindi. Orhonlu, 1687 ve 1689 yılları arasında İç ve Doğu Anadolu çevrelerindeki Türkmen ve Kürd aşiretleri ile ilgili şikayetlerde farkedilir bir artış olduğunu belirtmektedir. Söz konusu aşiretler sekban ve sarıcalarla birlikte köylere ve hatta kendileri gibi konar-göçerlere saldırmaktaydılar (1987: 42-43). Öte yandan, 1688'de II. Süleyman'ın, Yeğen Osman'ın

²⁷ “kalkıb Karahisarda Muslu çayı üzerinde olan Türkmân üstüne varub mîrî mâlî tahsil eyledi. Ve andan Sivrihisara ve andan Pürnek Türkmânı üzerine varub Çanakçı köyüne konub mâl-ı mîrî tahsil olundu”

²⁸ “ve andan Kırşehre kabâil-i Türkmândan Hacı Ahmedoğlu nam şakiye tiz mîr-i mâlî tahsil idüb göndermek üzere buyuruldu gönderdikde sen bu hıdmete me'mûr değilsin deyü kâğıd gönderüb isyanın ı'lâm ve hemen altıyüz mikdârı Türkmân hızelesin yanına cem' idüb köyden köye getirüb kura'-i fukârasın rencide itdüğün işidüb ol sâ'at kethüdâsın mükemmel kapusuyla mezkûrun üzerine ta'yin ve irsâl ve Türkmân haber alub karşı gelüb mukâbil oldu. Esnâ-i mukâbeleden eşkiyâ' hezîmet bulub iki yüz kadar Türkmân başı kesilüb bakıyyetü's-süyûf olan perâkende ve perişân oldular”. Burada yer alan Hacı Ahmedoğlu adlı Türkmen beyi, muhtemelen adı 1630'larda geçen, *Naima Tarihi*'nde yer alan, Boynuincelü aşiretinin beyi Hacı Ahmedoğlu Ömer'in soyundan gelmekteydi.

Anadolu'daki gücünü kırmak için bütün Anadolu genelinde ilan ettirdiği “nefir-i amm” (Özel, 2010: 25) Türkmen aşiretlerini de kapsıyordu. Türkmenlerden Barak, Bozkoyunlu, Beğdili ve Yabaltın'a (Cerid Türkmenleri'nden); Kürtler'den ise Kılıçlı, Milli ve Canbeğli aşiretlerine, Yeğen Osman üzerine gönderilen Vezir Ahmed Paşa'ya yardım etmeleri emredilmişti (Silahdar, II: 451). Nitekim Beğdili aşireti boybeyi Atmaca'ya bağlı kuvvetler Turgudlu yakınlarında eski Sivas valisi ve Yeğen Osman'ın müttefiki Gedik Mehmed Paşa'yı mağlup etmişti (Defterdar, 319-320). Dolayısıyla, aşiretlerin gerek şekavetle gerekse “nefir-i amm” askeri olarak oldukça faal olduğu bir sırada Yeğen Osman Paşa isyanının onlardan bağımsız gelişebileceğini varsaymak pek mantıklı görünmemektedir.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Türkmenlerin ulaştığı askerî dinamizm, daha belirgin olarak, II. Osman'ın merkez yeniçeri ordusunu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki aşiretlerden devşirilecek bir ordu ile ikame etme planında somutlaşmaktadır. Bu plan hiç şüphesiz II. Osman'ın devlet üzerindeki devşirme kliklerinin etkisini kırmak için sarayı ve yeniçeri ocağını “Türkleştirme” politikasının bir yansımasıydı (Shaw, 1976: 192-193). Dönemin canlı tanığı *Musibetnâme*'nin yazarı Hüseyin Tuğî, genç sultanın hacca gitme bahanesiyle Anadolu'ya geçeceğini fakat esas amacının sekban toplamak olduğunu söylemektedir. Bu amaçla Eski Yusuf adında birisi zahire toplama bahanesiyle Şam ve Halep'e gönderilir. Oysa Eski Yusuf'un, plan gereğince, gerçek amacı “etrâkdan ve Türkmândan sekbân ve cündî” toplamaktı (Tuğî, 2010: 17-18). Ne var ki, işler beklendiği gibi gitmedi. II. Osman'ın asıl gayesininin kendilerine dönük bir tehdit olduğunu anlayan yeniçeriler sarayın da desteği ile genç sultanı öldürdüler (Tezcan, 2002: 25-45). II. Osman'ın planında taşeron rolünü üstlenen Eski Yusuf'un kimliği ise Türkmenler ile Türkmen voyvodalarının birlikteliğine dair iyi bir örnek sunar. Kamil Kepeci tasnifine ait bir belge, Eski Yusuf'un padişah tarafından söz konusu planın gereği olarak Anadolu'ya gönderilmenden önce bir Türkmen voyvodası olduğunu göstermektedir (Tezcan, 2010: 60-62). Buna göre, Yeni-il ve Halep Türkmen voyvodalığı görevindeki hizmetinin karşılığı olarak Yusuf, 1621'de, yani plandan önce, baltacı ocağından kapıkulu sipahiliğine terfi ettirilmişti. Dolayısıyla, devlet nazarında “etrâkdan ve Türkmândan sekbân ve cündî” devşirme işi için Yusuf, Türkmen voyvodası olması hasebiyle, biçilmiş kaftandı (Tezcan, 2010: 159). Öte yandan, her ne kadar söz konusu plan başarısız olsa da devlet gözünde meşru bir Türkmen voyvodasının devlet adına Türkmenlerden ordu teşekkül edebilmesi akla, Celâli olan bir Türkmen voyvodasının da kendi çıkarları doğrultusunda Türkmenlerden yararlanabileceği ihtimalini getirmektedir ki göreceğimiz gibi Türkmenler, voyvodalarına gerektiği anda askerî destek sunabilmekteydi. Bu çerçevede, dönemin kaynakları Abaza Hasan'ın Türkmen aşiretlerinden destek aldığını doğrular. Tarihçi Naima, 1653'te İstanbul'a yaklaşan Abaza Hasan'ın ordusunda Türkmen eşkıyalarının bulunduğundan bahsetmektedir (Naima, III: 1487-1488). *Silahdar Tarihi* de Abaza Hasan'ın özellikle Beğdili Türkmenlerinden destek aldığını söylemektedir (Silahdar, I: 150-151). Abaza Hasan'ı takip eden Murtaza Paşa'ya yazılan hükümde ise Murtaza Paşa kuvvetlerinin Abaza'nın ordusundaki

Türkmenleri nasıl şaşkına çevirdikleri beyan edilir (Uluçay, 1944: 363-365). Özellikle Kilis ve Haleb Türkmenleri, Murtaza Paşa'ya karşı Abaza Hasan'ı desteklemişti (İsazade Tarihi, 53)²⁹. Abaza Hasan'ın öldürülen yoldaşları arasında da Türkmen çevrelerinden gelenler bulunmaktaydı. Bunlar arasında "Türkmen ağası Bekrizâde" (Silahdar, I: 156) ve "Türkmen Ordusu Yeniçeri Ağası Engüri Kethüdayeri Mir Ali" zikredilebilir (*İsazade Tarihi*, 54).

Abaza Hasan Paşa'nın destek aldığı Güneydoğu Anadolu Türkmen çevresinde yer alan Kilis, Antep ve Haleb'de bulunan yerel aşiretler XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı "askeri" sınıfına dahil olmaya başlamışlardı. Özellikle taşrada yer alan altı bölük halkı dediğimiz kapıkulu sipahi birlikleri insan gücü açısından yerel unsurlar tarafından destekleniyordu. 1600'lerden itibaren Musul, Şam ve Halep'teki nüfuzlu yerel aileler bölgelerindeki kapıkulu sipahiliği önderliğini ellerinde tutmaktaydı (Khoury, 2006: 146-147). Benzer şekilde kapıkulu sipahiliğine ek olarak İmparatorluk'un güneyinde bulunan yeniçeri garnizonları da yerel güçlerin nüfuzundaydı. Suriye'de bulunan yeniçeri ağalarının büyük çoğunluğu Türkmen ve Kürddü (Rafeq, 1977: 60). Örneğin, XVII. yüzyılın ilk yarısında Hasan adında bir Türkmen lideri maiyeti ile beraber Şam'da bulunan yeniçeri garnizonun yaklaşık dörtte birini elinde tutuyordu (Rafeq, 1977: 60). Kendisinden önce de Hamza adında bir Kürd önde geleni Şam'daki yeniçeri garnizonlarının lideriydi (Abu-Husayn, 1985: 117-112). Bu gibi yerel güçler 1659'da isyanının son safhasında Haleb'e çekilen Abaza Hasan Paşa'ya destek vermişlerdi (Rafeq, 1977: 60). Bu şekilde yerel aşiretler ile İmparatorluk'un güney eyaletlerindeki kapıkulu birlikleri arasındaki bağa ilişkin Hülya Canbakal, Antep mahkeme kayıtlarına ait 1659 tarihli bir sicil örneği üzerinden yerel aşiretlerin nasıl "askeri" sınıfa nüfuz ettiklerini göstermektedir. Buna göre Halep ve Yeni-il Türkmenleri yeniçeri gibi davranmakta; raiyyet ve ağnam rüsumlarını yeniçeri, sipahi ve tumarlı oldukları iddiasıyla ödememekteydiler. Üstelik Antep'teki yeniçeri kumandanı da Türkmenlerin söz konusu iddalarını doğrulamaktaydı (Canbakal, 2007: 85-86). Gene Antep kadı sicillerinden başka bir belgede Türkmenlerin "askeri" olma gayretleri görülmektedir. Belgeye göre bir grup Türkmen, kimliği belirsiz bir kişiye saldırmışlardır. Saldırının nedeni, mecruh kişinin söz konusu Türkmenlere Maraş valisinin kapısında iş bulmaları için yardım sözü verdiği halde yardım etmemesi olarak görünmektedir (Canbakal, 2007: 86). Bu örnekler, Anadolu'nun güneyinde yerel çerçevede Türkmenlerin kendilerini "askeri" sınıfa dâhil etme gayretlerini apaçık göstermektedir.

Türkmenlerin "askeri" sınıfa dahil olmaları yalnızca Güneydoğu Anadolu Türkmen çevresi ile sınırlı değildi. Az önce görüldüğü gibi Bozulus boybeyi Koçur, "ebnâ-i sipahi-yân", yani kapıkulu sipahisiydi. Aynı şekilde, 1600/01 tarihli bir mukataa kaydına göre saraya koyun tedariki işini üstlenen

²⁹ "Hasan Paşa Kilis'e doğru ve Murtezâ Paşa Haleb'e müteveccih olup, halk beyninde: 'Ceng ü cidâl bizim nemize yarar. İki harîf biri birine düşmüş'. Mecmû' halk Hasan Paşalı olup, gayretin gösterdiler."

Danışmendli Türkmenlerinden Mansur ve oğulları kapıkulu sipahilerindendi.³⁰ Daha önce kullandığımız 1610 tarihli Yeni-il kazası vakıf defterine ait belge Türkmenlerin “askeri” sınıfa dahil olma isteklerine dair canlı bir örnek sunmaktadır. Voyvodalarının tahakkümündeki Akçakoyunlu ve Neccarlı Türkmenleri vakfın idarecisi olan darüssaade ağasından, voyvodalarının mevcut subaşılarını padişah kullarından istihdam etmeyip aksine Türk taifesinden ve şehirliden istihdam etmelerini ve Türkmen taifesinin içinde “hünkâr kulu” olmadığından dolayı voyvodalarının fakir fukarayı rencide etmemelerini rica etmişlerdi (İS.MA.d/ 1328, 44)³¹. Darüssaade ağasının bu ricaya tepkisi bilinmese de Türkmenlerin voyvodaları kanalıyla “askeri” olma gayretleri açıkça görülür. Türkmenlerin kendi içlerinde devleti temsilen bir “hünkâr kulu” bulunmaması voyvodalarının tahakkümüne maruz kalmalarıyla sonuçlanmaktaydı. Bu bağlamda en azından “hünkâr kulu” olarak kabul edilebilecek voyvoda subaşısının dışarıdan değil de kendi içlerinden biri olması üzerlerindeki baskıyı bir ölçüde hafifletebilecekti.

Diğer taraftan indirgemeci bir yaklaşımla Türkmenleri bütünüyle Celâlilik ve eşkıyalık ile özdeşleştirmek, konuyla ilgilenenlerin Türkmenleri her yerde hazır ve nazır potansiyel tehdit unsuru sanmalarına yol açabilir. Böyle bir yaklaşım ayrıca klasik anlamda göçebeliliği barbarlık ve gerikalmışlıkla eşleştiren zihniyetin yansımaları gibi görülebilir (Kasaba, 2009: 3-12). Celâli isyanları ve eşkıyalık, İmparatorluk’u oluşturan farklı ögeler arasında konar-göçerlerin kazandığı ve reayanın kaybettiği bir olgu değildi. Pekçok durumda eşkıyalıktan konar-göçerler de nasibini almıştı. 1608’de Celâli Kalenderoğlu, Karaman’dan Elbistan’a 20.000’e yakın askeriyle hareket ederken Göksun yaylasında bulunan Türkmen obalarını yağmalamıştı (Naima, II: 344-345).

Bir diğer Celâli reisi Meymun ve kethüdası Hüseyin ise Kırşehir civarındaki köyleri yağmalarken yolda karşılaştığı Türkmenlere de zarar vermişti (Naima, II: 348). 1659 Eylül’ünde Abaza Hasan’ın adamlarından Çürükoğlu Hüseyin’i Konya mütesellimine Tabanlı aşireti Türkmenleri şikayet etmişti.³² Çürükoğlu, Tabanlı aşiretinin 16 dişi devesini (maya deve) ve 60 gurusunu gasp etmişti (İE.DH. 6/547). Hatırlanacağı gibi, Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatleri de Celâli fetreti sebebiyle obalarının boş kaldığını dile getirmişlerdi (İS.MA.d/ 1328, 44). Bu örneklerle ek olarak Evliya Çelebi, Türkmenlerin en çok kendi içlerinden çıkanlardan mağdur olduğunu yaşadığı bir olay ile göstermektedir. 1671’de Güney Anadolu’yu ziyaret eden Evliya, Teke vilayetine giderken Karakeçili aşiretinin yayladığı Seki platosunda kervanıyla bir süre konaklamak ister. Fakat Türkmen obalarından on ihtiyar, Evliya’nın kervanına doğru gelerek

³⁰ MAD. 6185, 9.

³¹ “ve subaşıları beşer atlıdan ziyâde ile gezmeyüb bî-vech-i şerrî te’addi itmesünler ve pâdişah kulunu subaşılık hıdmetinde istihdâm itmeyüb Türk tâ’ifesini ve şehirliyi istihdâm eylesünler ve Türkmân tâ’ifesinin içinde hünkâr kulu sâkin olmayub fukarayı rencide itmeyeler voyvodalar altmış atlıdan ziyâde istihdâm itmeyeler”

³² İE.DH. 6/547.

Evliya'yı yörelerinde nam salmış Topaçoğlu adlı eşkıyaya karşı uyarır. Türkmenler,

Sultânım, seyishânelerin çınkırakların kesin, çıkarın. Bundan kalkup şu dağların içinde bir ıssız yerde yatın. Buradan yer değiştirin, yohsa bizim başımıza belâ olursuz, zîrâ sizden evvel beş atlı beş yaya gelüp yigirmi ekmek ve yigirmi yem aldılar ve ahşamdan sonra koyun almağa geliriz' dediler. Topaçoğlu nâm bir Türkmân asılacağıdır. Yüz atlıya mâlikdir. Yedi sekiz yıldır gündür bugün Kaş yaylasında bir kârbân bozup hayli âdem kırup bizden ekmek almağa gelen âdemlerinin biri dahi yaralı idi. Bu kadar yıldan berü bir müsellemin anı ele getüremedi, biz andan korkarız. İhtimâldir koyun almağa gelüp sizi bunda göreler, hâlimiz mükedder olur

diye Topaçoğlu'dan duydukları korkuyu dile getirirler. Bunun üzerine Evliya, ihtiyar Türkmenleri ikna eder. Duydukları endişe ve çekinceye rağmen obalardan eli silah tutan 200 Türkmen erinin koruması eşliğinde obalarına bir gece misafir olur (Evliya, IX: 129).

Öte yandan, savunma açısından konar-göçerler yerleşik topluma göre daha dezavantajlıydı. Her ne kadar belli oranda hareket kabiliyetine sahip olsalarda, ani eşkıya baskınlarına karşı açık arazi üzerinde yer alan obalarını ve sürülerini korumak oldukça zordu. Su kaynaklarına kolay erişim gerekliliği ve çoğunlukla dağlık, engebeli arazi üzerinde yol alma zorunluluğu konar-göçerlerin hareket kabiliyetlerini kısıtlamaktaydı (Kasaba, 2010: 26). Dolayısıyla, güvenliğin sağlanabildiği yerlerden uzakta ıssız arazilerde seyretmek onları Celâli çeteleri için hedef haline getirmektedir.

Buna karşın sınırları belli köy, kasaba ve şehirlerde yaşayanlar eşkıyalığa karşı daha dirençliydi. Şehir ve kasabalar tarihi tecrübelerle göre konuşlandırılmıştı. Kimi durumda yaşadıkları yeri daha korunaklı hale getirebiliyorlardı. 1602-1606 arasında Ankara sakinleri kendi çabalarıyla Celâli reisi Kalenderoğlu'na karşı şehri boydan boya saracak bir duvar inşa ettirmişlerdi (Taş, 2006: 108). Bazı durumlarda ise yaşadıkları yeri terk edip daha güvenli yerleşimlere giderek eşkıyalıktan korunuyorlardı (Andreasyan, 1964: 87-88, 158)³³.

IV. Sonuç

Genel olarak XVII. yüzyıl krizleri içerisinde Osmanlı hükümeti İmparatorluk'un bütün kaynaklarından mümkün mertebe yararlanma gayretindeydi. Bu çerçevede, geniş Anadolu platosuna yayılan konar-göçer aşiretler Osmanlı Devleti'nin gözdardı edemeyeceği kaynaklardı. Zira 1630'larda Anadolu mukataa gelirlerinin yüzde 12'sini Türkmen aşiretlerinden alınan koyun vergisi

³³ Hrant Andreasyan'ın tercüme ettiği *Polonyalı Simon'un Seyahatnamesi*'nde Celâli saldırılarından dolayı Kayseri ahalisinden pekçok kimsenin daha güvenli kentlere göç ettiğinden bahsedilmektedir.

oluşturuyordu. Bu rakam, İmparatorluk'taki maden, tuzla ve çeltik gelirlerinin toplamından fazlaydı, hatta neredeyse gümrük gelirine eşdeğerti (Murphey, 1987: 224-227). Türkmen voyvodalığı ise XVII. yüzyıl Osmanlı taşra idaresinin önemli birtakım işlemlere sahip bir kurumu olarak söz konusu kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanılmasını sağlamaktaydı. Özellikle Safevi seferine çıkan Osmanlı ordusunun iâşe ve taşımacılık gibi lojistik ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte aşiretleri denetim altında tutan Türkmen voyvodaları vergi kaynakları olarak aşiretlerin devamlılıklarını sağlıyorlardı.

Türkmen voyvodalığı mahiyeti gereği Osmanlı taşra toplumuna, bilhassa Anadolu özelinde, hâkim bir görevdi. Anadolu kırsalının dinamik öğeleri olan konar-göçerler üzerinde kurulacak bir hâkimiyet etki ve nüfuz alanının geniş bir çevrede aksettirilmesine imkân tanımaktaydı. Bu özellik Abaza Hasan, Gürcü Nebi gibi gücünü Anadolu'dan alan Celâli önderlerini cezbetmekteydi. Aynı zamanda birer kapıkulu sipahisi olan bu liderler açısından büyük bir aşireti Türkmen voyvodası olarak iltizam etmek bir anlamda kendi kendini idame ettirebilen “otonom” bir organizasyonu yönetmek demektir. Bunun kendileri için pekçok avantajı vardı. Her şeyden önce aşiretler iyi bir nakit gelir kaynağıydı. Bunun dışında voyvodaya taşımacılık ve iâşe için elzem olan deve ve koyun sağlamaktaydılar. Ayrıca, aşiretlerin dinamik insan gücü gerektiğinde voyvodanın hizmetinde olabilmekteydi. Bu noktada Yeni-il ve Haleb Türkmenleri voyvodası Abaza Hasan'ın Türkmen aşiretleri ile olan birlikteliği örnek gösterilebilir. Türkmen voyvodalığı Abaza Hasan'a Anadolu üzerinde nüfuz sağlamıştı. Zira Abaza Hasan'ın 1659'da Köprülü Mehmed Paşa'ya hitaben, “Köprülü Vezîr ile yetmiş kimsenin başların isterim ve illâ Rûmeli kâfiristanı sizin, deryâdan beri Anadolu benim” demesinin altında muhtemelen Türkmen voyvodalığı üzerinden Anadolu'da kurmuş olduğu nüfuz yatmaktaydı (Evliya, V: 111).

Konar-göçerler açısından sekban ve sarıca olarak asi paşalara hizmet etmek ise bir anlamda onlar için Osmanlı “askerî” sınıfı içerisinde yer almalarının yolunu açmaktaydı. Ayrıca doğrudan yeniçeri ve altıbölük halkına katılıp padişah kulu olarak da “askerî” sınıfa dahil olabilmekteydiler. Konar-göçerler için “askerî” olmak birçok açıdan cazipti. Her şeyden önce vergi yükünü üzerlerinden atmaları, ellerindeki nakdi sürülerini büyütme için harcamaları demektir. Öte yandan, askerî bir örgüt içerisinde yer almak kendilerine ayrıcalıklı bir konum da sağlayacaktı. Bu sayede iktisadi açıdan daha güvenli bir temel üzerinde yürüyebileceklerdi. Bu şekilde konar-göçerler arasında görülen yukarı hareketlilik Osmanlı toplumunda kabaca “göçebeden dönme sekban” ve “göçebeden dönme kul (yeniçeri ya da altıbölük halkı)” biçiminde yeni bir toplumsal gruba meydana getirmekteydi. Bu yeni toplumsal gruba paralel olarak Türkmen voyvodası da XVII. yüzyılda iyice billurlaşan yeni elit sınıfın bir üyesiydi. Bu sınıfın âdeta sözcüsü olarak onları en iyi anlatan Naima, Koçi Bey ve Gelibolulu Mustafa Ali'den farklı olarak vurgusunu devletin değişmez doğası üzerine değil, tam aksine, değişimin doğallığı üzerine kurarak Osmanlı toplumunda bu yeni sınıfa ait pekçok şahsiyete kroniğinde yer vermiştir (Abou El-

Hajj, 2000: 77). Bunlardan, örneğin, Derviş Mehmed Paşa Bağdad valiliği sırasında müteşebbis ruhu ile hatırı sayılır bir servet edinmişti. Bağdad civarındaki Arap aşiretleri ile buğday ekimi işine girip Şehrızor'daki Ulus aşiretinden de ucuza koyun satın alan Derviş Mehmed Paşa, Bağdad'da açtığı dükkanlarda et ve ekmek satıyordu (Naima, III: 1569; Kunt, 1977: 197-214). Kariyerleri Derviş Mehmed Paşa'dan farklı olsa da Abaza Hasan, Gürcü Nebi, İbşir Mustafa Paşa, Bektaş Ağa ve diğerleri herhangi bir aristokratik bağları olmadan ya da hiçbir elit aileye mensup olmadan tamamıyla kendi çabaları ile yükselmiş Osmanlı taşrasının yeni elitleriydiler. Taşraya hakim olmaları dolayısıyla taşradaki yeni ekonomik fırsatları yakından tanımaları, Türkmenleri onların ilgi odağına yerleştirmiş olmalıydı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maliyeden Müdevver Defterler no: 6145, 6159, 6268, 7275, 7392.

İbnü'l Emin Tasnifi:

Dâhiliye no: 6/547.

Saray Muhasebesi no: 12/1235, 1258/1.

Şikayet no: 2/110, 1/74.

Maliye no: 5/331, 3210

Topkapı Sarayı Arşivleri:

Maliye Defteri no: 1328, 4166.

Divân-ı Hümâyun Baş Muhasebe Defterleri no: 207, 197.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Altınay, Ahmet Refik (1987). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (H.900-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Gökçen, İbrahim (1946). *16. ve 17. Asır Sicillerine göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*. İstanbul: Maarifet Basımevi.

Su, Kamil (1938). *Balıkesir Civarında Yürük ve Türkmenler*. İstanbul: Balıkesir HalkeviYayımları.

Uluçay, Çağatay (1944). *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. Manisa: CHP Halkevi.

Birincil Kaynaklar

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekayiât*. ed. Dr. Abdulkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdad 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, cild.V, ed.Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

--- (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, cild.I, ed. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- (2006). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, cild.II, ed. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- (2006). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, cild.III, ed. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- (2006). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmalarının Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini)*, ed. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, cild. IX, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa' Âlî (1997). *Menâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idil-Mecâlis*, ed. Prof. Dr. Mehmet Şeker. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hasanbeyzade, Ahmed (2004). *Hasan Bey-şâde Târîhi*, ed. Şevki Nezihî Aykut, 3 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hürşül-Mülûk* (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar (Kitab-ı Müstetab, Kitabı Mesâlibil Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minîn, Hürşül Mülûk)*, ed. Yaşar Yücel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hüseyin Tuğî (2010). *Musibetnâme*, ed.Şevki Nezihî Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İsâ-şâde Târîhi (1996). ed. Ziya Yılmaz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Katib Çelebi (1286-1287). *Fezleke*, I-II. İstanbul.
- (2009). *Fezleketü'l-Tevârih*, ed. Prof.Dr. Seyyid Muhammed es-Seyyid. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Naîmâ Mustafa Efendi (2007). *Târîh-i Na'îmâ (Ravzatü'l- Hüseyin Fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, cild. I-II-III-IV, ed. Mehmet İpşirli. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (1928). *Silahdar Târîhi*, cild. I-II, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Târîhi* (2003). cild. I-II, ed. Doç. Dr. Ziya Yılmaz, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İkincil Kaynaklar

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali (2000). *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim (1985). *Provincial Leaderships in Syria, 1576-1650*. Beirut: American University of Beirut.
- Akdağ, Mustafa "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cild.4, no: 6-7.
- (1947). "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cild. 5, No: 3.
- (1963a). *Celâli İyanları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- (1963b). *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*. Erzurum.
- (2010). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Târîhi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Andreasyan, Hrand D. (1964). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Barkey, Karen (1994). *Bandits and Bureaucrats (The Ottoman Route to State Centralization)*. New York: Cornell University Press.
- Canbakal, Hülya (2007). *Antep: Society and Politics in an Ottoman Town*. Leiden-Boston: Brill.

- Cezar, Mustafa (1965). *Osmanlı Taribinde Levendler*, İstanbul.
- Darling, Linda T. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy (Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660)*. Leiden-New York-Köln: E.J. Brill.
- Faroqhi, Suraiya (1981). "Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devencilik ve Anadolu Göçbeleri (Danışmedli Mukataası)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, II. cild.
- (1982). "Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 14.
- (1987). "Political Tensions in the Anatolian Countryside Around 1600 - An Attempt at Interpretation", *Türkische Miszellen. Robert Anhegger Festschrift. Armağanı, Melanges*, ed. J.L Bacque Grammont, Barbara Flemming, Macit Gökberk, İlber Ortaylı, İstanbul.
- Finkel, Caroline (2006). *Osman's Dream*. New York: Basic Books.
- Göçer, Lütfi (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hıubub Meselesi ve Hıububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Greenwood, Antony W. (1988). *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago.
- Griswold, William J. (1988). *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Gündüz, Tufan (2005). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danışmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- (2005). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danışmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- (2007). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640)*, 2. ed. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- (2009). "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyyete Dair", *Bozkırın Efendileri-Türkmenler Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Imber, Colin (2002). *The Ottoman Empire 1300-1650*. New York: Palgrave Macmillan.
- İnalçık, Halil (1965). "Adaletnameler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II-3/4. Türk Tarih Kurumu
- (1975). "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Armes in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V.J.Parry and M.E.Yapp. London: Oxford University Press.
- (1980). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI. Peeters-Leuven.
- (2000). *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix.
- Jennings, Ronald (1980). "Firearms, Bandits, and Gun-Control: Some Evidence on Ottoman Policy Towards Firearms in the Possession of Reaya, From Judicial Records of Kayseri, 1600-1627", *Archivum Ottomanicum*, 6 .
- Kasaba, Reşat (2009). *A Moveable Empire*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Khoury, Dina Rızk (2006). "Ottoman Centre versus Provincial Power-holders", *The Cambridge History of Turkey*, 3. cild, ed. Suraiya Faroqhi. New York: Cambridge University Press,
- (1997). *State and Provincial Society in the Ottoman Empire (Mosul, 1540-1834)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kunt, İ. Metin (1977). "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turvica Revue D'etudes Turques*, Tome IX/1.

- Lindner, Rudi Paul (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. Bloomington: Indiana University.
- Murphey, Rhoads (1979). *The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in the Seventeenth Century Turkey*. Basılmamış Doktora Tezi, University of Chicago.
- (1984). "Some Features of Nomadism in the Ottoman Empire: A Survey Based On Tribal Census And Judicial Appeal Documentation From Archives In Istanbul And Damascus", *Journal of Turkish Studies*, Cild. 8.
- (1987). *Regional Structure in the Ottoman Economy*. Göttingen: Otto Harrasowitz Wiesbaden.
- (1999). *Ottoman Warfare 1500-1700*. London: UCL Press.
- Orhonlu, Cengiz (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özel, Oktay (2011). "The Reign of Violence: the Celalis (c.1550-1570)", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, London: Routledge.
- Planhol, de Xavier (1959). "Geographic Politique et nomadisme en Anatolia", in *Revue Internationale des Sciences sociales*, XI.
- Rafec, Abdul-Karim (1976). "The Revolt of Ali Pasha Janbulad (1605-1607) in the Contemporary Arabic Sources and its Significance". *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Cild.III. Ankara 11-15 Ekim.
- (1977). "Changes in the Relationship between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen, Southern Illinois University Press.
- Salzmann, Philip Carl (1974). "Tribal Chiefs as Middlemen: The Politics of Encapsulation in the Middle East", *Anthropological Quarterly*, cild. 47, No.2 (Apr).
- Sami, Şemseddin (1318). *Kamus-ı Türkî*, İkdam matbaası, İstanbul.
- Saydam, Abdullah (2009). "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no:20, Aralık.
- Shaw,Stanford J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol:I Empire of the Gazis (The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808)*, Cambridge University Press.
- Selçuk, Havva (2008). "Kayseri ve Çevresinde Bulunan Türkmen Oymaklarının Yerleşik Halkla Münasebetleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, editors Hayati Beşirli – İbrahim Erdal. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Soyudoğan, Muhsin (2006). "Devlet ve Eşkîya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkîyalığı", *Kebikeç*, no: 21.
- (2011). "Aşiretlerin Ekonomi Politikası ya da Olağan Şiddet: Osmanlı Ayntab'ında Aşiret Eşkîyalığı Üzerine", *Antep*, ed. Mehmet Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Sümer, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şahin, İlhan (1980). *Yeni-İl Kazası ve Yeni-İl Türkmenleri (1548-1653)*.Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- (2006a). "1638 Bağdat Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeniil ve Halep Türkmenleri". *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*. İlhan Şahin. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- (2006b). "XVI.Asırda Halep Türkmenleri". *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*. İlhan Şahin. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- (2006c). "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinde Kethüdâlık ve Boybeylik Müessesesi". *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*. İlhan Şahin. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Tanklariyle Tarama Sözlüğü I (1943)., Türk Dil Kurumu, İstanbul Cumhuriyet Basımevi.
- Taş, Hülya (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tezcan, Baki (2002). "The Military Rebellion in İstanbul: A Historiographical Journey", *International Journal of Turkish Studies*, Vol.8, Spring.
- (2010). *The Second Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press.
- Togan, İsenbike (1992). "Ottoman History by Inner Asian Norms", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, editors Halil Berktaş and Suraiya Faroqhi. London: Frank Cass&Co.Ltd.
- Turan, Şerafettin (1997). *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Usta, Onur ve Özel, Oktay (2010). "Sedentarization of the Turcomans in 16th Century Cappadocia: Kayseri, 1480-1584", *Between Religion and Language: Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, (*Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 48*) ed. EvangeliaBalta and Mehmet Ölmez. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Uzun, Efkan (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988a). *Kapıkulu Ocakları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- White, Sam (2008). *Ecology, Climate and Crisis in the Ottoman Near East*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Colombia.
- Woods E. John (1999). *The Aqqoyunlu (Clan, Confederation, Empire)*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Yıldırım, Rıza (2008). *Turkomans between two Empires: The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia, 1447-1514*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Öz: Konar-göçer Türkmen aşiretleri Osmanlı Anadolu'su kırsal toplumunun dinamik ve hareketli unsurlarıydı. Osmanlı yönetimi Türkmen voyvodası aracılığıyla bu toplulukları kontrol edip onlardan etkin bir şekilde yararlanmaya çalıştı. Türkmen voyvodalığı, büyük mücadelelere konu olan, özellikle 17. yüzyılın rağbet gören mansıplarından birisiydi. Öte yandan, bu yüzyılda kimi durumlarda Türkmen voyvodalığı ile Celâli reisliğinin aynı bünyede vücut bulduğu görülmektedir. Bu minvalde Celâlîlik Türkmen voyvodalığı üzerinden Anadolu kırsalını etkisi altına almaktaydı. Türkmenler ile Türkmen voyvodası arasındaki ilişki ise genellikle ikircikliydı. Türkmenler, çoğu kez, voyvodalarının tahakkümünden mağdur olsalar da pek çok durumda Abaza Hasan Paşa gibi Celâli Türkmen voyvodalarına askeri destek vermekten geri kalmıyorlardı. Zira Türkmenler Celâli çetelerinin ana insan kaynağıydılar.

Anahtar sözcükler: Türkmenler, Türkmen voyvodası, Celâli İsyanları, Eşkiyalık, Göçebelik

Turcoman Dimension of the Celaliism: Türkmen Voyvodası and the Turcomans in Seventeenth Century-Anatolian Countryside

Abstract: Semi-nomadic Turcoman tribes were the dynamic and mobile elements of the Ottoman Anatolian provincial society. The Ottoman government tried to control and efficiently benefited from these elements through *Türkmen voyvodası*. *Türkmen voyvodalığı* was one of the most desirable posts of the seventeenth century, which was a subject of great struggles. On the other hand, it is seen that *Türkmen voyvodalığı* overlapped with the *Celali* leadership in some cases in the seventeenth century. In this context, the *Celali* banditry particularly

penetrated into the Anatolian countryside through *Türkmen voyvodalıǵı*. The relations between the Turcomans and *Türkmen voyvodası* was generally ambiavelent. Although the Turcomans often suffered from the oppression by their voyvodas, they did provide with military support for the *Celali Türkmen voyvodası* like Abaza Hasan Pasha in many cases. This was mainly because of the fact that the Turcomans constituted the main human source of the *Celali* bands.

Keywords: Turcomans, Türkmen voyvodası, Celali rebellions, Banditry, Nomadism

Semih Balcıoğlu
Akbaba - 9 Ağustos 1967